

Tarp rizikos ir saugumo: požiūriai į atominę jėgainę ir bedarbystės grėsmę Visagine

Kristina Šliavaite

Straipsnyje analizuojami Visagino miesto gyventojų požiūriai į Ignalinos atominę elektrinę ir su jos uždarymu susijusios nedarbo problemos. Autore domina, ar Visagino miesto gyventojai pritaria IAE sustabdymui, ar išvelgia kokią nors pavojų, riziką gyventi šalia jėgainės ar dirbti joje, ir kodėl, kaip vertinamos socialinės pasekmės vietiniams gyventojams uždarius atominę elektrinę. Analizuojama, kaip Visagino gyventojai supranta *riziką, pavojų* ir to priežastis, išgyvena šią riziką ir ką rizikos konstravimas/įvardijimas mums sako apie miesto bendruomenę. Pagrindinis straipsnio šaltinis – 2000–2002 m. antropologinių lauko tyrimų metu Visagine autorės surinkta empirinė medžiaga.

Kristina Šliavaite, Lundo universitetas, Socialinės antropologijos departamentas, Box 114, 221 00 Lundas, Švedija, el. paštas: kristinasliavaite@hotmail.com
Socialinių tyrimų institutas, Etnosociologijos skyrius, Saltoniškių 58, LT 2004 Vilnius, el. paštas: sliavaite@ktl.mii.lt

Įvadas

Bedarbystė yra viena aštriausių ir sunkiai sprendžiamų problemų, su kuriomis pastarąjį dešimtmetį susiduria posovietinės visuomenės, tarp jų ir Lietuva. Iš antropologų, psichologų, sociologų studijų matyti, kad darbo praradimas turi nepaprastai didelę ir skausmingą įtaką psichologiniam, socialiniam, ekonominiam šeimos ir individo gyvenimui, masinis darbo praradimas – visai su tuo šia problema susidūrusiai bendruomenei. Manau, kad ne tik pats darbo praradimo faktas, bet ir nuolatinė, reali ir netolimoje ateityje matoma grėsmė prarasti darbą kelia tam tikrą socialinę, psichologinę, ekonominę įtampą tiek asmeniui, tiek jo šeimai, tiek visai su šia grėsme susiduriančiai bendruomenei. Šiame straipsnyje bus kalbama apie Visagino miesto gyventojus, apie žmones, kurie, bent jau daugelio jų nuomone, gana ilgą laiką balansuoja tarp darbo ir beviltiškos bedarbystės. Kita vertus, tie patys žmonės, bent jau ne vietinių požiūriu, nuolatos rizikuoja savo sveikata ir gyvybe dirbdami ir gyvendami šalia šio atominio giganto. Taigi visagi niečiai, bent pašaliečio akimis, atrodo kaip balansuojantys tarp dviejų rizikų: darbo ir socialinio-ekonominio stabilumo praradimo grėsmės ir su darbu Ignalinos atominėje elektrinėje (toliau – IAE) ir gyvenimu šalimais susijusių

grėsmių. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, jog tai tokia situacija, kurią sociologas Leonardas Rinkevičius, kalbėdamas apie visą Lietuvos visuomenę, pavadino *dviguba rizika* (double risk) (žr. Gineitienė, Jørgensen, Klintman, Rinkevičius 1999; Rinkevičius 2000; Rinkevičius 2002). Bet ar ši sąvoka taikytina Visagino gyventojams? Antropologui šiame kontekste kiltų tokie klausimai: ką vietiniai žmonės vadina *rizika*, *pavojumi* ir kodėl? Kas, vietinių žmonių akimis, nėra rizikinga, nekelia grėsmės ar yra mažiau rizikinga ir kodėl? Kaip vietiniai žmonės vertina ir išgyvena šią riziką? Ką rizikos, pavojaus konstravimas/įvardijimas mums sako apie pačią bendruomenę?

Keletas faktų iš Visagino miesto ir IAE istorijos. Sovietų Sąjungos vyriausybės nutarimu, XX a. 8-ajame dešimtmetyje Rytų Lietuvoje buvo pradėta statyti galinga IAE. Žmonės iš tolimų Sovietų Sąjungos kampelių vyko į šias statybas. Pateikėjų teigimu, IAE ir gyvenvietė buvo statomos tuo pačiu metu. Gamtos apsuptyje iškilo modernus miestas su lopinėliais senojo miško tarp gyvenamųjų daugiaaukščių namų, parduotuvių, ligoninių. Sovietmečiu šis miestas buvo pavadintas Lietuvos komunistų partijos CK pirmojo sekretoriaus Antano Sniečkaus vardu, o Lietuvai atgavus nepriklausomybę, pervadintas Visaginu. Pirmasis IAE reaktorius pradėjo dirbti 1983, antrasis – 1987 m. Lietuvai siekiant įstoti į Europos Sąjungą, pirmasis turi būti sustabdytas iki 2005 metų, antrasis – dar po kelerių metų. Visaginas buvo suplanuotas ir pastatytas kaip IAE darbuotojų gyvenvietė, tad nenuostabu, kad ne tik IAE dirbančių, bet ir Visagine gyvenančių ir skirtinguose miesto sektoriuose dirbančių žmonių likimas yra susijęs su jėgainės likimu (apie miesto istoriją žr., pvz., Kavaliauskas 1999; Kavaliauskas 2003).

Straipsnio šaltiniai – antropologinių lauko tyrimų Visagine medžiaga. Tyrimai buvo autorės atlikti Visagine 2000–2002 m. renkant medžiagą daktarinei disertacijai, kuri bus ginama Lundo universiteto Socialinės antropologijos departamente¹. Rašomos disertacijos tematika yra daug platesnė nei šis straipsnis, todėl čia buvo panaudota tik dalis lauko tyrimų metu surinktos medžiagos. Pirmoji straipsnio šaltinių grupė – nestruktūrizuoti ir pusiau struktūrizuoti interviu. Buvo atlikta daugiau kaip 40 interviu, dauguma jų įrašyta į garsajuostę. Daugelis interviu truko po kelias valandas, su kai kuriais pateikėjais buvo susitikta keletą kartų. Pateikėjai buvo ieškomi „sniego kamuolio“ principu, tačiau siekta apklausti juos skirtingo amžiaus (nuo 16 iki 80 metų, tačiau dauguma pateikėjų vyresni nei 30 m.), įvairių tautybių ir etninių grupių (absoliuti dauguma (25) rusų tautybės žmonės, 5 – lietuvių, 6 – lenkų, 4 – totorių, 4 – baltarusių, keletas ukrainiečių tautybės), skirtin-

¹ Noriu labai nuoširdžiai padėkoti Jungtinėse Amerikos Valstijose įsikūrusiam Lietuvių fondui, kuris mano studijoms ir tyrimams 2001 m. skyrė Vandos Daugirdaitės-Sruogienės stipendiją.

gos lyties ir išsilavinimo (baigę tik vidurinę mokyklą ar jos nebaigę, įgiję profesinį, aukštesnįjį ar aukštąjį išsilavinimą). Taip pat buvo kalbinami tiek IAE dirbantieji, tiek mieste gyvenantieji ar dirbantieji skirtinguose miesto sektoriuose. Buvo atlikti interviu su keliais miesto savivaldybės darbuotojais, kai kurių nevyriausybinių organizacijų lyderiais ir nariais, verslininkais, darbininkais, mokytojais, namų šeimininkėmis, moksleiviais, bedarbiais ir kt. Kadangi tyrimo objektas – Visagino miesto gyventojai plačiaja prasme, tad pačioje Ignalinos AE dirbantys žmonės sudaro daug mažesnę pateikėjų procentą (10 interviu atlikti su dirbančiais ar dirbusiais IAE). Dauguma pokalbių vyko rusų kalba, tačiau pateikėjai kalbėjo bendrine rusų kalba, todėl pavyko pakankamai tiksliai išversti jų pasisakymus į lietuvių kalbą ir vertimą čia pateikti. Antroji šaltinių grupė – antropologinio tyrimų metodo *stebėjimo dalyvaujant* (participant observation) būdu užfiksuota medžiaga: mano pačios pastebėjimai, pašnekovų pastabos ir kt.. Nuo 2000 m. aš kaip savanorė dirbu vienoje Visagino nevyriausybiniėje organizacijoje, todėl galėjau artimiau susipažinti su miesto gyventojais, jų problemomis, praktikuojamais įvairių problemų sprendimo būdais.

Teorinis pagrindas

Mary Douglas ir Aaron Wildawsky, Ulrick Beck ir Anthony Giddens yra vieni iš įtakingiausių ir dažniausiai cituojamų *rizikos* teoretikų. Norėčiau trumpai priminti keletą svarbiausių šių autorių teiginių ir aptarti, kaip užsienio autorių teorijos buvo patobulintos Lietuvos mokslininkų, mėginant jas pritaikyti Lietuvos kontekstui.

Mary Douglas – svarbi figūra socialinės antropologijos moksle. Yra paskelbusi reikšmingų darbų apie simbolius tam tikrame sociokultūriniame kontekste, vartojimą, socialinių institucijų antropologiją, riziką. Pastarasis jos teorinių darbų blokas mus labiausiai domina. Garsiajame darbe „Rizika ir kultūra“ Mary Douglas ir Aaron Wildawsky pateikė vadinamąją kultūrinę rizikos teoriją. Anot autorių, riziką galima pavadinti ekonomines nesėkmes, ekonominės gerovės praradimą, ekologines nelaimes, karinių konfliktų galimybes ir kt., tačiau skirtingiems žmonėms kėlė susirūpinimą skirtingi pavojai (Douglas ir Wildawsky 1983: 2). Autorių teigimu, skirtingi žmonės skirtingus reiškinius įvardija kaip *riziką*, *pavojų*. Tai priklauso nuo skirtingo žmonių socialinio-kultūrinio konteksto:

„Mūsų pagrindinės prielaidos yra tos, kad bet kokia visuomenė formuoja savo požiūrį į natūralią aplinką, požiūrį, kuris daro įtaką dėmesio vertų pavojų įvardijimui. Atsakomybės už natūralias nelaimes priskyrimas yra normali strategija, siekianti apsaugoti tam tikras vertybines nuostatas, susijusias su tam tikru gyvenimo būdu. Todėl tiriant kultūriniu modeliu grįstą rizikos supratimą

mą būtų stengiamasi nustatyti, kokie socialinio gyvenimo bruožai sukelia skirtingus atsakus į pavojų“ (Douglas ir Wildawsky 1983: 8).

Dar vienas mūsų medžiagos analizei labai svarbus mokslininkų pastebėjimas yra tas, jog *pasitikėjimas* ir *baimė* yra tarpusavyje glaudžiai susiję. *Pasitikėjimas* ar *nepasitikėjimas* tam tikromis institucijomis ir jų galiomis yra labai svarbus įvardijant tam tikrą reiškinį kaip *riziką* (Douglas ir Wildawsky 1983: 89). Autoriai pabrėžia, kad kalbant apie riziką labai svarbi žmonių ateities perspektyva, kiek toli jie žvelgia į ją. Jie teigia, jog skurdžiai gyvenantys žmonės dažniausiai gyvena tik dabartimi ir tai daro įtaką jų rizikos sampratai (Douglas ir Wildawsky 1983: 85). Tad autoriai, neneigdami objektyvių rizikų ir pavojų egzistavimo, vis dėlto pabrėžia, jog rizikos, pavojaus sąvokas formuoja ir socialinė-kultūrinė terpė. Todėl galime kelti klausimą, ką Visagino gyventojai vadina pagrindine rizika ir kodėl.

Ulrick Beck teigia esant esminį skirtumą tarp *nepritekliaus visuomenės* (society of scarcity), susirūpinusios ekonominės gerovės paskirstymu, ir *rizikos visuomenės* vėlyvojoje modernybėje, besirūpinančios rizikų ir pavojų pasiskirstymu. Šiandienos rizikos ir grėsmės, autoriaus teigimu, skiriasi nuo viduramžių grėsmių ir pavojų savo globalia prigimtimi ir moderniomis priežastimis. Pasak autoriaus, *nepritekliaus visuomenė*, vykstant modernizacijos procesams, pamažu įgyja *rizikos visuomenės bruožų*. Pastarosios autoriaus apibūdinamos kaip reflektyvios ir ekologiškai sąmoningos visuomenės. Tačiau šiandieninis pasaulis Ulrick Beck teorijoje traktuojamas kaip globalus vienetasis, todėl net jei tam tikrais atvejais rizikos pasiskirstymą veiktų socialinė klasė, geografija, vis dėlto mes galime kalbėti apie globalią rizikos visuomenę (Beck 1993: 19–24, žr. t. p. Rinkevičius 2002: 108–111). Įdomus ir provokuojantis klausimas būtų, ar Lietuvos atveju mes galime kalbėti apie *rizikos visuomenę*, kokio tipo visuomenės bruožų turi Visagino miesto gyventojų nuostatos. Matysime, kad Visagino gyventojų požiūriai į IAE ir su ja susijusią riziką atskleidžia visą paletę šiuos požiūrius formuojančių ne tik ekonominių, bet ir kultūrinių, socialinių priežasčių.

IAE regionas nestokoja Lietuvos sociologų, geografo, kitų mokslininkų dėmesio². Antano Čiužo teigimu, 1993 m. Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas prisidėjo vykdant valstybinę mokslo programą „Atominė energetika ir aplinka“. 1993–1997 m. sociologiniai tyrimai buvo atlikti apklausiant įvairių Lietuvos Respublikos žinybų gamtosaugos ir energetikos specialis-

² Žr. Atominė energetika ir aplinka 1993. Plačiau apie sociologinius tyrimus Ignalinos AE regione ir jų rezultatus žr. Čiužas, Kazlauskienė, Kličius, Mikšys, Morkūnas, Vosyliūtė 1997: 199–212; Čiužas 1998c: 23–27.

Dėl ribotos straipsnio apimties ir šios straipsnio dalies teorinio pobūdžio autorė neaptaria vertingų Lietuvos mokslininkų darbų apie socialinius-kultūrinius procesus (integracija, švietimą, religingumą, jaunimo orientacijas ir t. t.) IAE regione ir Visagine, IAE poveikį visuomeniniams, teritoriniams procesams (žr., pvz., Čiužas 1998a).

tus, Ignalinos AE darbuotojus ir gyventojus IAE zonoje (Ignalinos, Zarasų, Švenčionių ir Utenos rajonuose bei Visagino mieste) (Čiužas 1998b: 39–40). A. Čiužas straipsnyje pateikia ir analizuoja sociologinių apklausų duomenis apie respondentų nuostatas IAE atžvilgiu, jų rizikos sampratą, IAE poveikio baimės priežastis ir t. t. (Čiužas 1998b: 39–47; žr. t. p. Čiužas ir kt. 1997).

Statistiniams duomenims analizuoti teorinį modelį siūlo Leonardas Rinkevičius (žr., pvz., Rinkevičius 2000). Jis diskutuoja U. Beck teorinį modelį ir jo pritaikomumą Vidurio ir Rytų Europos visuomenių analizei. Autorius kvestionuoja teorinę prielaidą, jog tik pasiekusi tam tikrą ekonominių-socialinių lygį visuomenė pradeda rūpintis ekologinėmis problemomis. L. Rinkevičius patobulina U. Beck teorinį modelį siūlydamas, jog Lietuvos visuomenė, kaip ir daugelis kitų Vidurio ar Rytų Europos visuomenių, nors ir neišsprendusios savo ekonominių-socialinių problemų, rūpinasi ir ekologinio, gamtosauginio pobūdžio problemomis, todėl galėtų būti apibūdintos kaip *dvigubos rizikos* (double risk) visuomenės, kadangi susiduria su dviem rizikomis:

„Pirma, kompleksinis netikrumas, susijęs su perėjimu prie rinkos ekonomikos ir demokratinio valdymo; antra, didėjantis socialinis susirūpinimas dideles pasekmes keliančiomis rizikomis, kaip tomis, kurios susijusios su atominė galia, ir modernių institucijų negebėjimu įveikti tokius pavojus“ (Rinkevičius 2000: 279).

L. Rinkevičius, disponuodamas Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto mokslininkų sociologinių tyrimų XX a. dešimtojo dešimtmečio vid. IAE zonoje (Ignalinos, Zarasų, Švenčionių ir Utenos rajonuose bei Visagino mieste) (žr. Čiužas 1998a; Čiužas 1998b; Čiužas 1998c) duomenimis, teigia, jog Lietuvos gyventojai yra susirūpinę su atominė galia susijusiomis rizikomis, modernių institucijų galimybėmis kontroliuoti šias rizikas, t. y. Lietuvos visuomenė turi tam tikrų rizikos visuomenės bruožų. Tačiau autoriaus teigimu, tų pačių bei Latvijoje atliktų tyrimų duomenys rodo, jog Visagine respondentai mažiau reiškė susirūpinimo atominė galia ir nori uždaryti IAE nei žmonės, gyvenantys toliau nuo jėgainės (Rinkevičius 2000: 283–286). Pavyzdžiui, autoriaus teigimu,

„... dauguma respondentų (73%) mano, kad Ignalinos atominė elektrinė yra pavojinga. Tik labai nedaugelis (6%) mano kitaip; 21% respondentų neturėjo tvirtos nuomonės <...>. Visagino mieste, kur yra Ignalinos atominė elektrinė, požiūriai yra labai skirtingi: tik 40% (palyginti su 73 % visų duomenų) mano, kad atominė elektrinė yra pavojinga; 21% teigė, kad ji nepavojinga; ir 39% nepareišė jokios nuomonės. <...> Beveik 50% respondentų Lietuvoje ir 70% Latvijoje (Čiužas 1998) visada ar dažnai jaučia psichologinį diskomfortą dėl Ignalinos, o Visagine šis skaičius yra tik apie 6%“ (Rinkevičius 2000: 283).

L. Rinkevičius šį požiūrių ir nuostatų skirtumą aiškina Visagino gyventojų socialiniu artumu IAE, t. y. teigia, jog šioms nuostatoms daro įtaką

„darbo santykiai, susiję su Ignalinos atominė elektrine, šeimos santykiai su dirbančiais čia, bendruomenės santykiai su gyvenančiais ar dirbančiais Visagine ar kultūriniai ryšiai per bendrą – rusų – kalbą, šaknis, palikimą, tradicijas ir įpročius“ (Rinkevičius 2000: 287).

Mano tyrimas patvirtina šiuos autoriaus pastebėjimus, tačiau aš pamėginsiu juos paanalizuoti išsamiau ir atskleisti keletą kitų priežasčių, lemiančių vienokią ar kitokią Visagino gyventojų požiūrį į IAE.

Panašiai kaip Ulrick Beck, Anthony Giddens kalba apie *rizikų* kaitą vėlyvojoje, brandžiojoje modernybėje. Autoriaus teigimu,

„modernybė sumažina bendrą riziką, būdingą tam tikroms gyvenimo sritims ir būdams, tačiau tuo pat metu sukuria naujus rizikos parametrus, kurių beveik arba visai nebuvo ankstesnėse epochose. Šie parametrai susiję su grėsmingais pavojais: tai pavojai, kuriuos kelia suglobalintas socialinių modernybės sistemų pobūdis. Vėlyvasis modernus pasaulis – pasaulis, kurį vadinu brandžios modernybės pasauliu, – yra apokaliptinis ne todėl, kad jis neišvengiamai artėja prie katastrofos, o todėl, kad sukuria pavojus, su kuriais nesusidūrė ankstesnės kartos“ (Giddens 2000: 13).

Pasak autoriaus, brandžiojoje modernybėje ypatingą vaidmenį vaidina ekspertai, įgiję šį statusą ilgai mokydami, tobulėdami ir specializuodamiesi, todėl daugumai žmonių lieka tik pasitikėti jų išvadomis (Giddens 2000: 43–47). Tačiau ekspertai dažnai nesutaria, todėl, A. Giddens teigimu, „kai sistema neturi didžiausių autoritetų, gali būti revizuojami net tvirčiausi įsitikinimai, kuriais grindžiamos ekspertinės sistemos, ir visiškai įprasta šiuos įsitikinimus nuolat keisti“ (Giddens 2000: 182). Tad, autoriaus teigimu, brandžiojoje modernybėje žinios yra kvestionuojamos, todėl dėl rizikos įvertinimo irgi atsiranda tam tikras neaiškumas (žr. t. p. Rinkevičius 2002: 108–115). Labai panašias išvadas daro ir Ulrick Beck, pabrėždamas, jog

„visuomet yra skirtingų modernybės agentų ir susijusių grupių besivaržantys ir konfliktuojantys interesai ir požiūriai. Jie yra priversti kartu apibrėžti rizikas remdamiesi priežastimi ir pasekme, kurstytoju ir nukentėjusia partija. Nėra rizikos eksperto“ (Beck 1993: 29).

Šie pastebėjimai dar sykį sustiprina mūsų pradines nuostatas, jog, nepaisant rizikos, pavojaus objektyvumo, skirtingi žmonės ir grupės skirtingai įvardys ir įvertins riziką.

Antropologų, sociologų, psichologų bedarbystės studijos taip pat padarė didelę įtaką interpretuojant surinktą empirinę medžiagą. Lietuvos mokslininkai yra skyrę nemažai darbų nedarbo problemos Lietuvoje posovietmečiu analizei (žr., pvz., Baubinas 2000). Autoriai, tyrę bedarbystę skirtingose visuomenėse, pabrėžia jos įtaką individų ir šeimų socialiniam statusui, ekonominei situacijai, psichologinei sveikatai, socialiniams bedarbių žmonių ryšiams. Pagrindiniam šeimos maitintojui praradus darbą, keičiasi šeimos narių vartojimo modeliai, socialiniai vaidmenys, dėl to gali net iširti šeima (Bakke

1969; Cavan ir Ranck 1969; Wadel 1973; Fryer ir Mc Kenna 1987; Gallie ir Marsh 1994). Turint galvoje visas šias bedarbystės pasekmes tiek individui, tiek šeimai, nieko neturėtų stebinti teiginys, jog realiai tam tikru momentu ateityje gresianti bedarbystė irgi sukelia tam tikras socialines ir psichologines pasekmes tai išgyvenantiems žmonėms. Svarbus yra antropologės Katherine Newman pastebėjimas, jog nuo kultūrinio konteksto priklauso, kaip išgyvenama ir interpretuojama bedarbystė – vienokiame kontekste ji gali būti nepastebima ar net smerkiama, kitokiame – toleruojama (Newman 1988: 9). Pasak autorės, bedarbystė daro skirtingą įtaką skirtingoms profesinėms grupėms ir skirtingo socialinio statuso žmonėms. Svarbi autorės išvalga, mano nuomone, yra ta, jog masinis, platesnę bendruomenę paliečiantis darbo praradimas mažiau pažeidžia atskiro individo savigarbą, kadangi bedarbystę galima paaiškinti kaip tam tikros konkrečios grupės likimą (Newman 1988: 68).

Problemiškas taip pat termino *rizika* apibrėžimas ir vartojimas. Skirtingi autoriai pateikia labai įvairius rizikos, pavojaus apibrėžimus. Riziką galima apibrėžti kaip „tikimybę, kad konkretus nepalankus įvykis nutinka tam tikru metu ar yra kažkokio konkretaus pokyčio pasekmė“ (Adams 2001: 20 su nuoroda į Britanijos Karališkosios draugijos 1983 m. pranešimą). Siūlomas ir platesnis apibrėžimas – „kiekybiškai neįvertinamas „realus pavojus, rizika, tikėtina nelaimė arba rizikingos situacijos galimybė“ (Adams 2001: 41–42). Darbuose, kuriuose analizuojama rizika, vartojami ir tokie terminai kaip *pavojus*, *grėsmė*, *neapibrėžtumas*. Kai kurie autoriai pabrėžia subtilius skirtumus tarp šiais žodžiais nusakomų reiškinių/būsenų. Šiame straipsnyje terminai *rizika*, *pavojus*, *grėsmė* bus vartojami kaip sinonimai, kadangi taip juos vartojo ir pateikėjai apklausų metu.

Požiūriai į IAE ir atominę galią

Socialinės antropologijos mokslo tyrimų metodai reikalauja, kad tyrėjas nuo pat pirmų dienų rašytų tam tikrą dienoraštį, kuriame fiksuotų savo pastebėjimus, išpūdžius, net psichologines būsenas, kadangi tyrimo eigoje šie užrašai tampa vertingu empiriniu šaltiniu ir leidžia tyrėjui geriau reflektuoti pačiam save ir savo vaidmenį tyrimo eigoje. Tad šie užrašai padeda ir man grįžti prie pačių pirmųjų mano minčių. Vilnius, mano gimtasis miestas, nėra toli nuo Visagino, tačiau iki lauko tyrimų pradžios aš niekuomet nebuvau buvusi pastarajame. Tikėjausi atrasti industrinio tipo pilką, dulkiną miestą ir labai savo sveikata susirūpinusius žmones. O atradau labai jaukų, švarų, modernų miestą su miško sklypeliais, skoningai įkomponuotais tarp daugiaaukščių namų. Išpūdį padarė nepaprastai draugiški vietiniai žmonės. Bent jau išoriškai jie buvo nelabai tesusirūpinę radiacija ir jos poveikiu sveikatai, leido karštas vasaros dienas prie Visagino ežero pačiame mieste centre,

be baimės maudėsi šiame ežere ir rinko grybus bei uogas aplinkiniuose miškuose, norėdami jais paįvairinti kasdieninį maistą ar užsidirbti šiek tiek pinigų juos parduodami. Nors keletą pastarųjų metų važiuodavau į Visaginą kiekvieną savaitę ir, esant galimybėms, pasilikdavau čia ilgesniam laikui, vis dėlto nesugebėjau psichologiškai įveikti savęs ir net karščiausiomis vasaros dienomis nedrįsau eiti maudytis vietiniame ežere. Tačiau manęs nebestebino paplūdimys, pilnas krykštujančių vaikų ir saule besimėgaujantių suaugusiųjų. Be abejo, šie pastebėjimai daugiausia rodo mano pačios stereotipus ir psichologinius barjerus, ir tik iš dalies vietinių žmonių nuostatas.

Anot daugumos pateikėjų, kasdienis gyvenimas Visagine, šalia IAE, nekelia jokio pavojaus žmonėms ir jų sveikatai:

„Mano nuomone, nepavojinga. Aš nemanau, jog čia yra pavojinga ir taip toliau. Radiacijos lygis čia ne didesnis nei leistinos normos. O jei ne daugiau nei leistinos normos, tai kodėl gi tada pavojinga? <...> Aišku, jeigu ten, nežinau, įlįsti kažkur į reaktorių, užėiti į kokią patalpą, kur įeiti negalima, tai apsišvitinsi. Bet juk yra aišku, jog ten niekas neįeina. O gatvėje... taigi nieko be kontrolės neišneš, neišveš, nebus taip, kad va, ėjau, pakėliau, o tai – radioaktyvu. To negali būti“ (42 m., baltarusis, dabar bedarbis, anksčiau dirbo miesto statybose)³.

Taigi bet koks pavojus, keliamas kasdienio gyvenimo IAE pašonėje, buvo paneigtas beveik visų mano pateikėjų. Žmonės dažniausiai argumentavo, kad „radiacija čia nėra didesnė nei leidžiama“. Šis argumentas visų pirma rodo pasitikėjimą institucijomis ir asmenimis, teikiančiais informaciją apie radiacijos lygį: žiniasklaida, IAE administracija ir kitais oficialiais informacijos šaltiniais. Be to, nėra kvestionuojamas mokslinis aiškinimas apie tai, kokia radiacijos dozė yra leidžiama ir nepavojinga. Daugelio mano pateikėjų nuomone, pavojus kiltų tik esant labai artimam kontaktui su radioaktyvumo šaltiniu (tai galėtų būti reaktorius ar koks radioaktyvus daiktas), tačiau tokia situacija, pasak jų, buvo neįmanoma dėl aukšto kontrolės lygio ir puikios apsaugos sistemos IAE. Tai vėlgi demonstruoja pasitikėjimą IAE kontrolės sistema, taigi ir jos darbuotojais bei administracija:

„Pavojus yra, jei įvyktų kažkas globalaus, jei sprogtų reaktorius. Bet, mano nuomone, tai yra praktiškai neįmanoma. Iš Černobylio klaidų daug ko išmoko. Ignalinos atominėje yra greitai veikianti avarinė sistema“ (44 m., lenkas, IAE darbuotojas).

Ne vienas pateikėjas teigė, jog sveikatos atžvilgiu gyventi Visagine yra daug saugiau nei kituose dideliuose Lietuvos ar pasaulio miestuose. Pavyzdžiui, pateikėjos teigimu, dideli miestai yra daug labiau užteršti, t. y. radioaktyvesni, nei Visaginas ir gyvenimas ten yra pavojingesnis sveikatai, yra daugiau rizikos susirgti:

³ Siekiant išsaugoti pateikėjų anonimiškumą, nepateikiami jų vardai bei pavardės, kita asmeninė informacija.

„Ne, tai nepavojinga. Kai kurie žmonės sako – jūs gyvenate ten, kur viskas radioaktyvu. Bet aš visada sakau – viskas yra daug radioaktyviau ten, kur jūs gyvenate, viskas aplink“ (pensininkė, rusų tautybės).

Vienos pateikėjos nuomone, tik vakariečiai mano, jog IAE ir gyvenimas čia pavojingi sveikatai, kad čia padidėjęs radiacijos lygis. Tuo tarpu žmonės iš Rusijos Visaginas ir jo apylinkės atrodo pakankamai saugūs ir švarūs:

„Tai tik vakariečiai galvoja, kad čia yra nešvaru⁴ ir nesaugu, kadangi jie yra įpratę prie švaros. O žmonės iš Rusijos ir tokių didelių miestų kaip Maskva ir Peterburgas yra laimingi, galėdami čia paatostogauti, kadangi palyginti su jų aplinka, čia labai švaru“ (40 m., rusų tautybės, nevyriausybinės organizacijos atstovė).

Šios pateikėjos nuomone, skirtingai supranta švarą ir saugumą vakariečiai ir Rusijos piliečiai, o mano nuomone, net dar plačiau – Vakarų Europos ir posovietinių visuomenių piliečiai. Tai vėl mus skatina grįžti prie M. Douglas ir A. Wildawsky pastebėjimų, kad tai, kas rizikinga, pavojinga, visada yra diskutuotina. Skirtingi žmonės bus susirūpinę skirtingais pavojais (Douglas ir Wildawsky 1983).

Daugelis pateikėjų, priešingai, kalbėjo ne apie radioaktyvumą, nešvarą, ekologines problemas, o apie savotišką harmoniją tarp IAE ir gamtos. Pasak daugelio pateikėjų, IAE ekologiškai daug švaresnė nei industrinė gamykla. Pavyzdžiui,

„jei kalbėsime apie atliekų pavojų, apie ekologiją, tai šiuo požiūriu Elektrėnų stotis yra daug pavojingesnė ekologijai. <...> Tai, ką mes išmetame, nebepavojinga aplinkiniams. <...> Ignalinos atominė išmeta tik greitai suyrančias medžiagas“ (44 m., IAE darbuotojas).

Turiu pripažinti, kad nors beveik absoliuti dauguma pateikėjų tvirtino, jog gyventi Visagine šalia IAE nerizikinga, tačiau iš kai kurių užuominų galima spręsti apie tam tikrą psichologinį gyventojų diskomfortą. Pavyzdžiui, jauna mama teigė, jog profilaktikos dėlei ji savo vaikui stengiasi gaminti maistą su joduota druska, taip stengdamasi jį apsaugoti nuo galimų radiacijos pasekmių. Nemažai pateikėjų sakė jog iš pradžių, tik atvykę ir apsigyvenę čia, jie jautė tam tikrą psichologinį diskomfortą dėl IAE artumo, tačiau ilgainiui apsirato ir nieko panašaus nebejaucia. Pensininkė teigė, jog, be abejo, yra radiacija ir ji kenkia, kad anksčiau buvo duodamos specialios jodo tabletės, tačiau tuoj pat pridūrė, kad tų tablečių nevartojo, kad jos ir dabar dar „kur nors voliojasi“. Jos teigimu, visuose aplinkiniuose kaimuose daug žmonių serga vėžiu. Tai ji siejo su neigiamu IAE poveikiu. Tačiau teko sutikti nemažai žmonių, kurie skundėsi, jog jie ar jų artimieji, pažįstami serga vėžiu arba kitomis sunkiomis ligomis, tačiau dauguma jų

⁴ Kalbama apie radiaciją.

atmetė bet kokią galimybę susieti šias ligas su gyvenimu šalia IAE. Dalis pastebėjimų atskleidžia ne tik tam tikrą diskomfortą, bet ir žinių trūkumą. Pavyzdžiui, taip vertinčiau žmonių teiginius, jog „kai atominė išleidžia radiaciją, visi agurkai šiltnamiuose pajuoduoja“, kad „nuo radiacijos skauda galvą“ ir panašiai. Šias mintis išsakė žmonės, nedirbantys IAE.

Svarbu paanalizuoti, kaip darbo pačioje IAE rizikingumą apibūdina jos darbuotojai. Mano pateikėjai dirba skirtinguose IAE padaliniuose, užima skirtingas daugiau ar mažiau pavojingas pareigas. Jie visi darbo dieną praleidžia IAE pastatuose, t. y. pačiame pavojaus centre. IAE darbuotojai, kalbėdami apie radioaktyvumą, vartojo žodį *purvas* (griaz). Iš dalies šitai rodo jų požiūrį į tai. Radioaktyvumas (*griaz*) buvo traktuojamas kaip nepavojingas, jei tu esi pakankamai protingas ir atsakingas ir laikaisi visų būtinų taisyklių – neini į patalpas, kur įeiti draudžiama, nebūni ilgiau nei leidžiama sveikatai pavojingose vietose, laikaisi kitų taisyklių. Buvo teigiama, jog protingas ir atsakingas žmogus gali kontroliuoti gaunamą radioaktyvią dozę ir taip kiek įmanoma saugiai dirbti IAE. Be to, dauguma pateikėjų minėjo, jog posovietmečiu į IAE buvo įdiegta tiek daug aukšto lygio kontrolės mechanizmų, turinčių garantuoti saugų darbą, jog, pavyzdžiui, atsitiktinai patekti į draudžiamą patalpą, per ilgai užtrukti pavojingose zonoje ir panašiai tiesiog neįmanoma.

Kalbinti IAE darbuotojų artimieji irgi menkino darbo jėgainėje rizikingumą:

„Jei remsimės statistika, tarkim, kiek žmonių miršta nuo psichologinių traumų, kiek dėl visokių buitinių nelaimių, kiek keliuose žūva vairuotojų, kiek, na kokią dar sritį paimti? Ir paimti atominės jėgainės darbuotojus, tai garantuotai atominė atsidurtų pačiame žemiausiame rizikos lygyje, suprantate. <...> Kodėl skaičiuoja riziką atominės jėgainės? Rizika keliuose didesnė, sustabdom visus mašinas! Kodėl uždaro šią atominę jėgainę, kuri iš esmės energiją duoda!? Be mašinos mes sugebėsime, o be elektros energijos – niekaip, nei valgio gaminti, nei tvarkytis, nieko!“ (47 m., namų šeimininkė, IAE darbuotojo žmona).

Antra vertus, net sakydami, jog darbas IAE nekenksmingas žmogaus sveikatai, jei laikomasi visų atsargumo priemonių, pateikėjai traktavo savo darbą IAE kaip darbą kenksmingomis sąlygomis (*s vrednymi uslovijami*). Buvo teigiama, kad žmonės, dirbantys tokiomis sąlygomis, turi gauti papildomą medicininį aptarnavimą, tam tikrą maistą, galbūt net anksčiau išeiti į pensiją, taigi tam tikras pavojus buvo aiškiai suvokiamas ir pripažįstamas:

„Dėl radiacijos tai taip, tie, kas dirba jėgainėje, tai aišku, kad susiduria su radiacija, niekur nedingsi. Kaip pastatyta ši jėgainė? Pati jėgainė pastatyta taip, kad remonto ar kitų darbų neįmanoma padaryti iš distancijos. Radiacijos nesimato, nesigirdi, jos neįmanoma pajusti, bet jinai atsiliepia, aišku, tavo organizmui. Mano nuomone, tie, kurie patyrė žalą sveikatai, turi gauti kompensacijas, bent jau atlyginimu“ (47 m., IAE darbuotojas).

Tačiau iš daugiau kaip 40 apklaustų pateikėjų tik keli pritarė, kad IAE reikia uždaryti, kaip numatyta sutartyse su Europos Sąjunga. Beveik šimtaprocentinė dauguma tiek dirbančių, tiek nedirbančių IAE žmonių teigė, jog jėgainė turėtų veikti visą projekte numatytą laiką. Labai dažnai teko išgirsti, jog „sveikatai daug didesnę neigiamą įtaką daro psichologinė įtampa, nežinia dėl ateities, nei ši radiacija“.

Analizuodami Visagino miesto gyventojų požiūrį į atominę galią ir IAE, mes turime atsižvelgti į jų asmenines biografijas, patirtį. Pokalbių medžiaga leidžia teigti, jog nemaža atvykusiųjų XX a. 8-ajame dešimtmetyje į miesto ir IAE statybas buvo migruojantys darbininkai iš vieno pusiau slapto Sovietų Sąjungos miesto su atomine ir karine industrija į kitą. Pasibaigus darbams prie vieno objekto, jie dažniausiai buvo komandiruojami į kitą, kur reikėjo jų žinių, patyrimo ir entuziazmo. Pateikėjų teigimu, šie uždari miestai buvo vadinami „pašto dėžutėmis“ (*почтовый ящик*)⁵. Toli gražu ne kiekvienas galėjo ten patekti. Kai kurių pateikėjų teigimu, net patys artimiausi ten dirbusių žmonių giminės turėjo gauti specialius leidimus, norėdami aplankyti savo artimuosius tokio tipo mieste (žr. taip pat Kavaliauskas 2003: 43–48). Todėl turbūt nenuostabu, jog dažnai man klausiant, ar pateikėjai nejaučia diskomforto gyvendami Visagine ar dirbdami IAE, ar, jų nuomone, tai nėra kenksminga sveikatai, jie savo paneigimą sutvirtindavo argumentu, jog gyvenime jiems yra tekę dirbti ir gyventi tokiose vietose, kurios buvo „daug radioaktyvesnės ir pavojingesnės nei ši“. Taigi priešingai nei tikėjausi dauguma mano pateikėjų traktavo darbą ir gyvenimą Visagine ir IAE jei ne visiškai saugų, tai bent jau daug saugesnį nei kitose vietose, kuriose jiems buvo tekę anksčiau dirbti ir gyventi.

L. Rinkevičius iškėlė hipotezę, jog galbūt mažesnis nei kitose tyrinėtose Lietuvos vietovėse Visagino gyventojų susirūpinimas su IAE susijusiomis rizikomis ir pavojais yra dėl to, jog IAE darbuotojams dėl jų darbo yra prieinamesnė, žinomesnė su IAE saugumu ir poveikiu susijusi informacija. Tačiau, autoriaus teigimu, papildomi apklausų duomenys verstų abejoti šia hipoteze (Rinkevicius 2000: 284). Mano nuomone, norint suprasti mano pateikėjų nuostatas ir rizikos vertinimus, nepaprastai svarbu turėti galvoje jų išsilavinimą – tai, jog daugelis jų yra tikslųjų mokslų atstovai. Šitai galėjo suformuoti jų pasitikėjimą mokslu, taip pat geresnį supratimą apie IAE darbą, pasitikėjimą ja. Be to, klausydama savo vyresnio amžiaus pateikėjų biografinių pasakojimų, susidariau išpūdį, kad sovietiniais laikais galimybė dirbti ir gyventi tokiuose reikšminguose ekonomikos sektoriuose buvo laikoma garbe, prestižišku ir labai naudingu visuomenei ir šaliai (Sovietų Sąjungai) darbu.

⁵ Dalis pateikėjų teigė, jog Visaginas buvo uždaras miestas (*почтовый ящик*), kiti tai neigė.

Tad apibendrinant empirinę medžiagą galima teigti, jog dauguma pateikėjų, tiek dirbančių pačioje IAE, tiek gyvenančių mieste, traktuoja atominę galią ir IAE kaip iš esmės nepavojingą ir nekeliančią grėsmės vietos gyventojams. IAE darbuotojai savo darbą apibūdindavo ir kaip darbą kenksmingomis sąlygomis. Be kelių išimčių, visi pateikėjai buvo prieš IAE uždarymo planus jai neišdirbus projekte numatyto laiko. Tačiau kai kurie duomenys rodytų tam tikrą psichologinį diskomfortą, kylantį dėl galimybės patirti negiamas radiacijos pasekmes. Ir vis dėlto daugelis teigė, jog dirbti ir gyventi dideliuose pramoniniuose miestuose yra žymiai pavojingiau sveikatai. Specifinis išsilavinimas, sovietinio žmogaus garbės ir atsakomybės samprata, kai kurie miesto gyventojų biografijų aspektai gali iš dalies paaiškinti šias pažiūras.

Pasitikėjimas IAE darbuotojais ir moderniomis technologijomis

A. Čiužas, analizuodamas 1993–1997 m. Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto mokslininkų atliktus sociologinius tyrimus apklausiant įvairių Lietuvos Respublikos žinybų specialistus, Ignalinos AE darbuotojus ir IAE zonos (Ignalinos, Zarasų, Švenčionių ir Utenos rajonų bei Visagino miesto) gyventojus, teigia, jog egzistuoja keletas baimės dėl IAE saugumo ir jos poveikio aplinkai priežasčių. Viena jų autorius nurodo baimę, jog

„... Ignalinos AE netinkamai technologiškai eksploatuojama. Grėsmę dėl to išvelgia trečdalis ekspertų ir ketvirtadalis AE regiono gyventojų. Tačiau net ekspertų dauguma nuomonės šiuo klausimu nepareiškia.

Nepakankamą AE darbuotojų atsakomybę kaip grėsmės šaltinį, nurodo 44% ekspertų ir 32% AE regiono gyventojų. Tačiau pusė ekspertų ir dauguma gyventojų (61%) nuomonės apie tai nepareiškia“ (Čiužas 1998b: 42).

Nors daugelis respondentų nepareiškė jokios nuomonės šiais klausimais, tačiau sykiu A. Čiužo pateikiami duomenys rodytų egzistuojant tam tikros dalies respondentų nepasitikėjimą IAE darbuotojų atsakingumu. Priešingai šiems duomenims, mano pateikėjai visaginiečiai demonstravo nepaprastai didelį pasitikėjimą IAE darbuotojais, jų atsakingumu ir profesionalumu.

Daugelio pateikėjų teigimu, Černobylio katastrofos pasikartojimas yra tiesiog neįmanomas IAE. Bemaž visi pateikėjai argumentavo šį savo teiginį tuo, jog IAE dirba labai aukšto lygio darbuotojai, kurie yra daug atsakingesni ir geresni specialistai nei Černobylio AE darbuotojai. Žmonės, dirbantys IAE, buvo dažniausiai apibūdinami kaip „labai išsilavinę, atsakingi, geri specialistai“.

Paties aukščiausio lygio specialistai, dirbantys IAE, dažnai buvo apibūdinami kaip bet kurią akimirką galintys susirasti gerai apmokamą darbą

Rusijos, Ukrainos ar Vakarų Europos šalių, JAV AE. Dažnai tai būdavo įvardijama kaip galimybė prarasti tokio aukšto lygio specialistus, kokiems parengti reikia dešimtmečių. Tai vėlgi atskleidžia vietinių žmonių pasitikėjimą IAE specialistais ir labai teigiamą jų vertinimą. Pavyzdžiui, pateikėjo teigimu,

„skaudu, jog vat tokius specialistus, mano nuomone, specialistus, kokius Lietuva dabar turi atominėje jėgainėje, ruošti reikia ne metus ir ne dvejus. Dešimtmečiais yra ruošiami geri specialistai. Vadinasi, norint tokio ilgo laikotarpio metu paruošti specialistą, aš manau, jog ne vieną tūkstantį dolerių reikia investuoti. Normali valstybė, mano nuomone, nesimėtytų tokiais specialistais. Tai ne valstybinė politika“ (47 m., IAE darbuotojas).

Labai dažnai pateikėjai, patys nedarbantys ir nedarbę IAE, teiginius, jog jėgainė yra saugi, argumentavo tuo, jog kažkas iš jo/jos socialinės aplinkos dirba IAE arba pažįsta kažką, dirbantį IAE, ir tas žmogus užtikrina, jog IAE yra saugi, darbuotojai patikimi. Ryšys su žmogumi, dirbančiu IAE, gali būti labai artimas (šeimos nariai), tačiau kartais užtekdavo pasakyti, kad „pažįstamo pažįstamas dirba atominėje ir yra labai atsakingas žmogus“. Taigi asmeninis santykis su kažkuo, dirbančiu IAE, dažnai būdavo naudojamas kaip argumentas, turintis įrodyti, jog ji yra saugi:

„Atominėje yra techninės saugos skyrius ir radiacinės saugos skyrius. Čia radiacija yra normali, aš galiu jus užtikrinti, nes mano draugai ten dirba ir todėl aš tiksliai žinau, kad mieste yra absoliučiai saugu, o jėgainėje – taip pat, ypač dabar, kada tuo užsiima švedai“ (pensininkė, rusų tautybės).

„Kažkaip turbūt ir nesusimąstai, kad tai jėgainė ir paskui turbūt dėl to, jog pažįsti labai daug ten dirbančių žmonių, žinai, jog jie geri, atsakingi. Ir todėl tokia ramybė sieloje ir pasitikėjimas, kad nieko neturi atsitikti, nes ten tavo pažįstami dirba, todėl“ (apie 30 m. rusų tautybės namų šeimininkė).

Tokiu būdu IAE ir jos personalas tampa neanonimiškas, yra ne tik institucija. Ji įgyja asmeninį aspektą. Antra vertus, tai būtų galima paaiškinti ir tuo, jog Visaginas yra pakankamai nedidelis miestas, kad žmonės žinotų vienas apie kitą daug daugiau nei įprasta didmiestyje, ir anonimiškumą čia sunku išsaugoti.

Aš nemėginu nuneigti, jog IAE dirba aukšto lygio specialistai ir, ko gero, tai ir yra pagrindinė jų teigiamo įvaizdžio priežastis. Tačiau norėdami paaiškinti dominuojantį IAE darbuotojų įvaizdį kaip labai aukšto lygio profesionalų, atsakingų ir patikimų žmonių, mes turime aptarti paplitusį Visagino gyventojų įvaizdį apie save pačius. Dėl to reikia sugrįžti prie žodinės miesto istorijos, apie kurią buvo kalbama beveik kiekviename interviu. Anot daugelio pateikėjų, tik patys geriausi buvusios Sovietų Sąjungos žmonės vyko į šias statybas, tik aukštos moralės, darbštūs turėjo galimybę čia dirbti ir apsigyventi:

„Visaginas buvo uždaras miestas, todėl ne kiekvienas galėjo čia patekti – ne ta prasme, kad siuntė kažkokius specialius žmones, o ta, kad siuntė, pavyzdžiui, pagal komjaunuoliškas komandiruotes, ir čia jau nepateks koks girtuoklis ar nusikaltėlis“ (vyras, anksčiau dirbęs miesto statybose, dabar verslininkas).

Šių gabių tėvų vaikai, jaunoji Visagino karta, taip pat dažnai man buvo apibūdinami kaip labai gabūs, kaip dažnas turintis gabumų matematikai ir tiksliesiems mokslams, laimintys įvairius mokslo konkursus ir sporto varžybas. Taigi jei aukšto lygio išsilavinimas ir moralė buvo traktuojami kaip būdingos tikrųjų⁶ Visagino gyventojų savybės, nenuostabu, kad IAE darbuotojai buvo dažnai apibūdinami kaip savotiška šių vertybių kondensacija, kaip vietinis elitas.

Naujos, modernios technologijos, įdiegtos IAE posovietmečiu, buvo kitas svarbus argumentas, pasitelkiamas pateikėjų teigiant, jog IAE yra saugi. Dažnai buvo teigiama, jog į IAE, siekiant užtikrinti jos saugumą, yra investuota tiek daug lėšų, jog dabar ji prilygsta moderniausioms Vakarų šalių AE:

„Aš galiu pasakyti, kad po Černobylio avarijos personalo požiūris į jėgaines saugumą padidėjo jei ne du kartus, tai vieną kartą tikrai. Tai personalo požiūris. O vat techniniu atžvilgiu atominė privesta iki tokio lygio, kad, mano nuomone, saugumo klausimu, yra saugumo kriterijai, ji dabar yra ne blogesnė nei bet kuri Vakarų elektrinė. <...> Kiek ten yra įdėta lėšų kad būtų saugesnė, aš nežinau, turbūt yra tokie duomenys, tiesiog aš neturiu šių skaičių. Labai daug“ (47 m. vyras, IAE darbuotojas).

Naujos modernios kontrolės ir saugumo sistemos bei technologijos pateikėjų dažnai buvo siejamos ir su asmenų, dirbančių IAE, saugumu. Sovietmetis ir posovietmetis kai kurių pateikėjų buvo apibūdinami kaip absoliučiai skirtingi laikotarpiai, turint galvoje IAE saugumo efektyvumą ir dirbančiam apie jį patį (radiacijos dozę, šalia kenksmingo objekto išdirbtą laiką, kita) prieinamų žinių lygį. Keli pateikėjai, dirbantys IAE, teigė, jog dėl naujų technologijų ir pasikeitusio santykio su darbuotojais dabar jie jaučiasi daug saugesni nei prieš gerą dešimtmetį.

Mokslininkų teigimu:

„vienas iš esminių tapimo rizikos visuomene bruožų yra socialinių vertybių ir tikėjimų kaita. Jos specifiškiausias požymis yra demistifikacija ir netekimas visų iliuzijų apie pozityvistinę mokslo ir technologijos raidą ir modernių

⁶ Pateikėjai darė aiškų skirtumą tarp „tikrųjų“, „senųjų“ Visagino gyventojų, t. y. tų, kurie čia gyveno nuo pat miesto ir IAE statybų pradžios, ir „naujojo kontingento“ – pastaraisiais metais pardavusių būstus Vilniuje, kituose miestuose ir atvykusių gyventi į Visaginą dėl pigesnių butų ir pigesnio pragyvenimo. Pateikėjų teigimu, daugelis tokių naujai atvykusiųjų yra amoralūs žmonės, girtuokliai ir pan.

institucijų galimybes kontroliuoti vis labiau plintančias ir globalias rizikas“ (Rinkevicius 2000: 279 su nuoroda į Mol 1995).

Turima lauko tyrimų medžiaga leistų teigti, jog Visagine dominuojantys požiūriai į IAE yra priešingi šiems autorių paminėtiems *rizikos visuomenės požiūriams*. Interviu medžiaga demonstruoja tikėjimą ir pasitikėjimą mokslu ir technologijomis, kaip ir modernių institucijų (IAE) gebėjimu kontroliuoti globalias rizikas.

Požiūriai į darbą ir bedarbystę

Remiantis oficialia statistika, bedarbystės lygis Lietuvoje yra gana aukštas, tačiau problemiška kalbėti apie objektyvius statistinius duomenis, atspindinčius nedarbo lygį šalyje. Dalis žmonių registruojasi bedarbiais, tačiau sykiu dirba nelegaliai. O kiti, nors ir neturėdami darbo, dėl įvairių priežasčių nesiregistruoja darbo biržoje. Mokslininkai, analizuodami susiklosčiusią situaciją, kalba apie *paslėptą darbą* ir *paslėptą nedarbą* (Gruževskis 1995, cit. iš Hohnen 2001: 73). Tačiau nors sunku kalbėti apie Lietuvoje esančios bedarbystės objektyvius duomenis, akivaizdu, jog skaičiai turėtų kelti nerimą. Statistikos apie Visagino miestą duomenimis,

„miesto didžiausias darbdavys – atominė jėgainė. <...> Visagino SoDros duomenimis, 1997 m. buvo 13 444 socialiai draustinios darbo vietos. Iš jų 5105 darbo vietos, kurias sukūrė atominė jėgainė, o tai sudarė 38 proc. visų miesto darbo vietų. 1999 m. pradžioje Visagine buvo 13 244 socialiai draustinios darbo vietos, iš kurių atominė jėgainė buvo sukūrusi 5108 darbo vietas, arba 38,6 proc. visų miesto darbo vietų“ (Kavaliauskas 1999: 243–244).

Reikia nepamiršti, jog labai dažnai šeimoje dirba tik vienas jos narys, savo uždarbiu dalijasi su visa šeima, tad nuo darbo vietų IAE turėtų priklausyti daug didesnio miesto gyventojų skaičiaus ekonominė bei socialinė padėtis. Oficialios statistikos duomenimis, 1999 m. pradžioje Ignalinos darbo biržos Visagino filiale buvo užsiregistravęs 1361 bedarbis (Kavaliauskas 1999: 244). Geografo Ričardo Baubino teigimu,

„mieste palaiapsniui klostosi potencialiai pavojinga socialinė situacija. Sparčiai didėja bedarbystė. Tik 59% darbingo amžiaus Visagino gyventojų yra užimti (Lietuvoje – 78%). Tai (šalia kitų rodiklių) patvirtina, kad jau dabar įtampa Visagino darbo rinkoje yra reikšminga“ (Baubinas 2000: 37–38).

Šiame kontekste ir bus analizuojami Visagino gyventojų požiūriai į *darbą* ir *bedarbystę*. Bus stengiamasi atsakyti į tokius klausimus: koks darbas prestižiškiausias Visagine, kaip žiūrima į gresiantį nedarbą ir kokios, žmonių nuomone, yra jų ir jų šeimų perspektyvos susiklosčiusioje situacijoje.

Darbą atominėje elektrinėje dauguma pateikėjų apibūdino kaip geriausia/norimiausia, kokį galima rasti Visagine. Nors labai skirtingo išsilavinimo ir profesijų žmonės dirba IAE – nuo santechnikų iki aukšto lygio specialistų, – pateikėjai dažnai juos vadindavo tiesiog žmonėmis, dirbančiais IAE. Darbas IAE dažnai apibūdinamas kaip norimiausias, nes tai, palyginti su kitais darbais mieste ir apylinkėse, yra gerai apmokamas ir suteikiantis socialines garantijas, legalus darbas⁷. Žmonės, dirbantys IAE, dažnai buvo apibūdinami kaip turtingiausi Visagine, šiuo momentu saugūs finansiškai. Kartais jie buvo apibūdinami kaip sudarantys tam tikrą specifinį Visagino bendruomenės socialinį sluoksnį, netgi gyvenantys atskirame, geriausiame miesto rajone⁸. Jie dažniausiai būdavo pristatomi kaip turintys aukščiausią statusą Visagine, kaip tam tikras elitas ir vadinami *atomščiki* arba *stancionniki*. Kartais žmonės, kalbėdami apie *atomščiki*, turėdavo galvoje visus žmones, dirbančius IAE, kartais – tik paties aukščiausio lygio specialistus. Dažniausiai būdavo teigiama, kad žmonės, ypač aukšto lygio specialistai, turi šį prestižinį statusą dėl savo žinių ir išsilavinimo ir dėl to reprezentuoja geriausią visuomenės sluoksnį. Taigi žmonės, dirbantys IAE, ypač aukšto lygio specialistai, dažniausiai buvo pristatomi kaip disponuojantys specifinėmis, labai vertingomis žiniomis ir įgūdžiais ir todėl nusipelnę gerų algų, nuolatinio, socialiai apsaugoto darbo.

Pasitaikė keli pateikėjai, kurie teigė, kad žmonės, dirbantys IAE, sudarą savotišką „klaną“, uždara grupę, „vis dar dirbantys ir maštantys sovietiniu stiliumi“:

„Jėgainės darbuotojai – tai atskiras pasaulis, su kuriuo aš nelabai noriu turėti ką nors bendro. Jūs turite suprasti – buvo statybininkai ir buvo jėgainės darbuotojai. Statybininkai čia viską pastatė, o jėgainės darbuotojai atvyko jau paskui, dirbti jėgainėje. Jėgainės darbuotojai rūpinasi savo darbo vietomis, kadangi niekur kitur jie tokių vietų negaus. Jų ypatingas gyvenimo būdas ir ypatingas darbas. Jie ne dirba, o budi. Jie ateina į jėgainę, tik kortele perbraukė per automata, jau ir viskas, jau pinigai bėga“ (vyras, rusų tautybės, anksčiau dirbęs miesto statybose, dabar verslininkas).

Taigi šio pateikėjo nuomone, IAE darbuotojai vis dar vadovaujasi sovietinio meto taisyklėmis – ne iš tiesų dirba, bet tik „sėdi“ savo darbo vietose ir gauna gerus atlyginimus vien už budėjimą/sėdėjimą. Tas pats pateikėjas verslininkas, lygindamas savo darbą su IAE darbuotojų darbu, teigė, jog jis turi nuolatos galvoti apie verslo strategiją, rizikuoti, tuo tarpu žmonės, dir-

⁷ Nenuostabu, kad IAE dirba ne tik šalia esančio Visagino miesto gyventojai, bet ir žmonės iš aplinkinių miestų ir miestelių – Zarasų, Ignalinos, Dūkšto.

⁸ Nors ši pastaba, jog IAE darbuotojai gyvena atskirame miesto rajone, neatspindi tikrovės, tačiau tai puikiai iliustruoja, jog, vietinių žmonių nuomone, jie yra tam tikra atskira socialinė grupė, turinti išskirtinį socialinį statusą.

bantys IAE, jo nuomone, gaunantys pinigus „tiesiog šiaip“. Anot šio verslininko, darbas jėgainėje yra ne toks modernus, nepalyginti su atsakomybe už verslą.

Nors darbas IAE buvo dažnai traktuojamas kaip prestižiškiausias, tačiau iš tikrųjų bet koks darbas, suteikiantis žmogui galimybę pragyventi, bent jau žodžiais, pateikėjų buvo vertinamas ir branginamas. Grėsmė prarasti darbą dažniausiai būdavo vadinama pačiu didžiausiu pavojumi ir, ko gero, didžiausia miesto problema tiek dabar, tiek ateityje, kai IAE bus uždaryta:

„Visų svarbiausia tai, kad nėra darbo vietų. Juk kai nėra darbo, tai nėra ir noro gyventi“ (pensininkė, rusų tautybės).

„Va sekmadienį trys žmonės pasikorė. Baisu, kad žmonės, kad mūsų jaunimas, kuris čia mokyklas baigė, nereikalingi. Neblogi vaikai <...> mokyklą baigė, technikumą baigė – jų niekam nereikia. Jam 22 metai, jis nei darbo negali rasti <...>. Ir niekas neužduoda klausimo, kiek jie yra traumuojami psichiškai. Paskui sako: jaunimas kaltas, o kodėl gi kaltas? Įsivaizduokite – visą dieną namuose, be darbo, kur tik besikreipsi – nepriima. O kodėl nepriima? Reikalingas specialistas, taip, tavo specialybė reikalinga, bet su stažu. (Pokalbio metu įeina kaimynas.) Va kaimynas, 26 metų, nuomoja mūsų laiptinėje butą, ir va dirba, kankinasi – imasi visko!“ (47 m., namų šeimininkė, totorė).

„Aš manau, kad nereikia uždaryti jėgainės. <...> Visiems bus sunku, o Visagine ypač. Na, nors ir nuoma [Ignalinos AE], kad darbas žmonėms būtų. Tegul valdžia galvoja. Jei manes paklaustų, aš sakyčiau: padarykite taip, kad ji būtų saugi, kad tik dirbtų mūsų vaikai“ (pensininkė, rusų tautybės).

Keletas pateikėjų teigė, jog geriausi IAE specialistai be vargo susirastų kitą darbą. Tačiau IAE darbuotojo teigimu, po jėgainės uždarymo jei jis bus atleistas, jam būtų labai mažai perspektyvų kur nors įsidarbinti:

„Visagine, jei uždarys elektrinę, darbo nebus. Na, kažkokia dalis liks dirbti elektrinėje, labai maža personalo dalis. Aš nežinau, į Vilnių važiuoti tiesiog nėra tikslinga, be gyvenamosios vietos ten nieko. Galbūt darbą ten kur ir rasčiau, o kur gyventi? Nusipirkti ten butą – neįsivaizduojama. O kur dar važiuoti, aš nežinau. Žemės ūkiu niekada neužsiimčiau, aš ne specialistas šitoje srityje. Aš chemikas technologas, aš tai moku. Todėl labai neblogai žinau kompiuterius, galiu save kažkur tai pritaikyti. O jei turėti galvoje, jog po 3 metų man bus 50, koks gi verslininkas mane ims dirbti? Sakys – pensininkai man nereikalingi (juokiasi)“ (47 m. vyras, IAE darbuotojas).

Pasak pateikėjų, IAE uždarymas ir čia dirbančių žmonių skaičiaus drastiškas sumažinimas tiesiogiai paliestų ne tik IAE darbuotojus ir jų šeimas, bet ir kitus miesto gyventojus⁹. IAE reikšmingumas buvo argumentuojamas

⁹ Tai, jog IAE uždarymas turėtų didelį netiesioginį socialinį poveikį Visagino miestui ir regionui, buvo patvirtinta ir Lietuvos mokslininkų (žr., pavyzdžiui, Baubinas 2000: 39).

tuo, jog, pasak pateikėjų, dauguma darbo vietų Visagine tiesiogiai priklauso nuo IAE funkcionavimo ir čia dirbančių žmonių finansinio pajėgumo. Pasak pateikėjų, kai lieka kelios dienos iki algų mokėjimo IAE, verslas miesto kavinėse, turguose, parduotuvėse, kirpyklose ir kitur sustoja, kadangi „nėra laisvų pinigų“. Taigi IAE uždarymas dažnai buvo traktuojamas kaip užgniaužiantis ir kitą verslą bei gyvenimą mieste, vedantis miestą į mirtį. Labai dažnai pateikėjai lygindavo galimą miesto ateitį su netoliese esančio Didžiaalio miestelio likimu, kai ten uždarius gamyklą, pasak pateikėjų, liko tik „bomžai“ – žmonės be gyvenamos vietos, darbo, alkoholikai ir degradavę asmenys.

Tačiau keletas pateikėjų, daugiausia verslininkai, teigė, kad jie irgi buvo netekę darbo, tačiau atrado savo vietą „po saule“. Šių pateikėjų teigimu, svarbiausia keisti vietinių žmonių mentalitetą:

„Aš pats statybininkas, ir man 1990 pasakė: tu geras vaikinys, pasirašyk popieriuję, nes tave vis tiek atleis. Aš supratau, kad tokių kaip aš bus 14–20–35 tūkstančiai. Na, ne 35 000, aišku. <...> Aš ėmiausi biznio.<...> Aš dėl to nematau tragedijos. Svarbiausias dalykas, kad žmonės dabar, žinodami, jog po penkerių metų jėgainę uždarys <...>, perorientuotų savo miniverslą į kitus miestus, kitas respublikas, kitas vietas“ (vyras, rusų tautybės, verslininkas).

Populiariausias darbo ieškojimo būdas – per savo, šeimos, draugų pažintis. Daugelio pateikėjų teigimu, tai, ko gero, efektyviausias būdas susirasti darbą Visagine ar užsienyje. Interviu medžiaga leistų teigti, jog nemaža miesto gyventojų legaliai ir nelegaliai dirba Vokietijoje, Italijoje, Lenkijoje, Rusijoje. Dažnai tai būna sezoninis darbas, užtikrinantis pragyvenimą dirbančiajam ir jo/jos šeimai keletą mėnesių. Vėliau – vėl darbas svečioje šalyje. Dauguma mano kalbintų dar vidurinę mokyklą lankančių jaunuolių teigė, jog baigę mokyklą jie ketina vykti mokytis arba dirbti į užsienį, nes nemato jokių perspektyvų susirasti gerą darbą Visagine ar Lietuvoje. Tačiau teko kalbėti ir su tokiais jaunais žmonėmis, kurie didžiavosi, jog neblogai moka lietuvių kalbą, ir savo ateitį siejo su studijomis Vilniuje ar Kaune, tolesniu gyvenimu Lietuvoje.

Kalbos barjerą daugelis pateikėjų įvardijo kaip didelę kliūtį ieškant darbo Lietuvoje ar net Visagino valstybinėse įstaigose. Pasak A. Kavaliausko, „išnagrinęjus kalbinę situaciją mieste, galima teigti, kad 30 proc. kitakalbių miesto gyventojų mokėjo valstybinę kalbą pagal minimalius reikalavimus. Laisvai susikalbėti buvo galima tik su 15 proc. suaugusių kitakalbių gyventojų“ (Kavaliauskas 1999: 65). Be abejo, nemaža miesto gyventojų stengiasi išmokti lietuvių kalbą, lanko mieste organizuojamus lietuvių kalbos kursus, tačiau kitų autorių pastebėjimai (žr., pavyzdžiui, Kazlauskienė 1998; Kavaliauskas 2002) bei mano pačios lauko tyrimai rodytų, jog iki šiol nemaža

Visagino miesto gyventojų nemoka ar nepakankamai moka valstybinę kalbą¹⁰. Kita problema, pateikėjų teigimu, trukdanti kurti realius planus persikrausyti į kitą Lietuvos vietovę – labai mažos (lyginant su Vilniumi ir kitais didžiaisiais miestais) butų kainos Visagine:

„Visų pirma tiek Vilnius, tiek Kaunas – dideli miestai, ir ... čia yra kalbos problema. Šitie žmonės iš čia niekur negali išvykti, nes nemoka kalbos. Į Lietuvą kažkur išvykti... ten kažkur išvykti irgi nėra galimybės, kadangi jie už savo butus negaus tiek pinigų, kad galėtų nupirkti kažką ten. Aš jau nekalbu apie darbą“ (45 m. moteris, ukrainietė).

Pateikėjų teigimu, darbas šiandieną yra pagrindinė vertybė, todėl jie mielai imtųsi bet kokio darbo. Vis dėlto labai dažnai darbas kai kuriose naujose privačiose įmonėse pateikėjų buvo interpretuojamas kaip savotiška vergovė, kai dirbti reikia daug, sunkiomis sąlygomis, už mažą atlyginimą. Pateikėjų nuomone, ten darbuotojas yra tiesiog išnaudojamas. Niekas nenugingčys, jog dabartinėmis darbo pasiūlos ir bedarbystės sąlygomis nemažai darbdavių pažeidinėja darbuotojų teises, dažnai tiesiog išnaudoja juos, tad nenuostabu, jog ir Visagine būtų panaši situacija. Tačiau kai kurie pateikėjai minėtą požiūrį į darbą interpretavo kaip sovietinio mąstymo palikimą, kiti – kaip savotišką visaginiečių išlepimą, pripratimą prie palyginti gerų atlyginimų ir išskirtinių darbo sąlygų elektrinėje. Pasak jų, tai yra rimta kliūtis naujoms investicijoms ir darbo vietų kūrimui:

„Jei galima pradėti gamybą, pavyzdžiui, gaminti koldūnus, tarkim, Dūkšte arba Turmante, kur žmonės patenkina 200 litų alga, ir ateiti su tuo pačiu į Visaginą, kur žmonės visą laiką yra slegiami kainų skirtumo, tarkim, toje pačioje jėgainėje. Už 200 litų jūs nerasite Visagine darbuotojų“ (vyras, verslininkas).

Manychiau, kad skeptišką kai kurių pateikėjų požiūrį į darbą kai kuriose privačiose vietinėse įmonėse paaikšintų R. Baubino socialinės situacijos Visagine apibūdinimas. Autoriaus teigimu,

„socialinė situacija aplinkinėje IAE teritorijoje yra labai kontrastiška. Pra gyvenimo lygis Visagino mieste yra pakankamai aukštas: vidutinis darbo užmokestis Visagine yra 1,9 karto didesnis už Lietuvos vidurkį ir 2,1–2,8 karto didesnis, negu gretimuose regiono rajonuose. Dideles pajamas lemia IAE. Tuo tarpu kitų Visagino įmonių darbuotojų darbo užmokestis yra mažiausias regione ir net 1,7 karto mažesnis už Lietuvos vidurkį“ (Baubinas 2000: 38).

Tad apibendrinant galima teigti, jog IAE buvo traktuojama kaip pagrindinė ir prestižinė daugelio vietos žmonių darbo vieta. Darbas IAE dažnai

¹⁰ Dažnai žmonės teigė, jog net sėkmingai baigus lietuvių kalbos kursus ir išlaikius egzaminus dėl rusų kalbos dominavimo miesto bendruomenėje lietuvių kalbos įgūdžiai toliau nelavinami ir po truputį užsimiršta. Nemažai pateikėjų teigė, jog jie supranta lietuvių kalbą, tačiau neturi kalbėjimo praktikos.

būdavo supriešinamas su mažai apmokamais ar nelegaliais darbais be socialinių garantijų. Darbo praradimas pateikėjų buvo įvardijamas kaip didžiausias pavojus, o bedarbystė – kaip aštriausia problema tiek dabar, tiek, be abejo, uždarius IAE. Įdomu, jog kai kurie pateikėjai, finansiškai nepriklausantys nuo jėgainės, interpretavo darbą IAE kaip nemodernų, kaip tokį, kuris leidžia darbuotojams būti pasyviems ir vis dar mąstyti „sovietiniu būdu“, t. y. tikintis, jog kažkas kitas yra atsakingas už tavo ir tavo šeimos likimą, gyvenimo kokybę. Šie žmonės, finansiškai nepriklausomi nuo darbo IAE ir nemanantys, kad jų verslas yra pasmerktas žlugti uždarius jėgainę, Visagino ateitį vertino daug optimistiškiau ir IAE uždarymo nesiejo su miesto mirtimi.

Balansuojant tarp darbo ir bedarbystės

Diskusijos apie IAE ateitį vyksta ne vienerius metus. Kai kurių mokslininkų ir politikų teigimu, IAE yra pavojinga žmonių sveikatai ir aplinkai, todėl būtina ją kuo greičiau uždaryti, juo labiau užsitikrinus finansinę Europos Sąjungos paramą. Kitų gi nuomone, IAE yra pakankamai saugi ir turėtų dirbti tiek, kiek numatyta jos projekte. Pateikėjų teigimu, šios ilgą laiką trunkančios diskusijos dėl IAE ateities, ypač suaktyvėjančios prieš rinkimus, verčia miesto žmones gyventi tarp vilties ir nusivylimo. Daugelis pateikėjų apibūdino miesto gyventojų nuotaikas kaip „lagaminines“ (*čemo-danyje nastroenija*), turėdami galvoje, jog dalis žmonių yra pasiruošę laikui atėjus palikti viską ir išvykti kitur. Pateikėjų teigimu, tokią psichologinę nežinios būseną ypač sunku išverti.

Mano nuomone, Visagine mes susiduriame su ekstremaliu atveju, kai socialinis nesaugumas ir masinio darbo praradimo rizika yra apčiuopiami, aiškiai įvardytini ir realūs. Tyrimų duomenys leidžia teigti, jog šis nepasitikėjimo ateitimi, nuolatinis nesaugumo jausmas daro įtaką žmonių ateities ir dabarties planams. Štai keletas pavyzdžių.

Pateikėjai dažnai minėdavo tam tikras pinigų investavimo strategijas. Statistiniais duomenimis, „1999 m. pradžioje Visagine virš 90 proc. butų fondo buvo asmeninėje nuosavybėje“ (Kavaliauskas 1999: 239). Tačiau kadangi ateitis, žmonių požiūriu, tokia negarantuota ir nesaugi, kadangi žmonės nežino, kiek ilgai jie dar gyvens čia, pinigai, pateikėjų teigimu, nebeinvestuojami į butus, pastatus, į turimo būsto remontą, į tai, ko nebūtų galima išsivežti su savimi paliekant šią vietą:

„Vat ir mes remontą lyg ir reikia daryti, bet nesidarome – kas žino, ar mes čia gyvensime, kas atsitiks, tiesiog rankos nekyla. Va kaimynas svajojo pirtį pasistatyti, bet nestato – kas žino, kaip viskas susiklostys, tad kam. Negyve-

name mes šiandiena, gyvename ne krikščioniškai“ (vyras ir žmona, abiem per 40 m., rusų tautybės, IAE darbuotojai).

Vienas iš pateikėjų minėtų būdų padaryti ateitį šiek tiek saugesnę – investuoti pinigus į savo vaikus, suteikti jiems galimybę siekti gero išsilavinimo, paprastai užsienio – Vakarų Europos ar Rusijos, Ukrainos, Baltarusijos, kitų buvusių Sovietų Sąjungos respublikų universitetuose. Daugelio vyresnių pateikėjų teigimu, jie tikisi, jog gavusiam tinkamą išsilavinimą jaunuoliui(ei) pavyks susirasti užsienio šalyje darbą, įsikurti, ir, lemiamam momentui atėjus, tėvai galės tikėtis iš jų pagalbos. Pasiturintys tėvai, daugelio pateikėjų teigimu, taupo pinigus vaikų mokslui Vakarų Europos šalyse. Kiti, ypač palaikantys ryšius su giminėmis ir draugais, tikisi vaikus išleisti į mokslus vadinamajame *artimajame užsienyje*, savo gimtinėse.

Daugelis įvairių tautybių rusakalbių pateikėjų nors ir pabrėžė esą Lietuvos Respublikos piliečiai, bet dažnai minėdavo šalis, kuriose jie buvo gimę, auge, kaip tikrąją tėvynę/gimtinę. Šios šalys, buvusios Sovietų Sąjungos respublikos, jų vaikams, jau gimusiems Lietuvoje, dažnai buvo įvardijamos kaip istorinė tėvynė. A. Kavaliausko teigimu:

„Visagino migracijos tarnybos duomenimis, 1995 m. rugsėji iš 30 906 Visagino gyventojų 25 878 (83,7 proc.) buvo Lietuvos Respublikos piliečiai, 2161 (7,0 proc.) – užsienio, daugiausia Rusijos piliečiai, 2867 (9,3 proc.) – asmenys be pilietybės. 1999 m. pradžioje Lietuvos Respublikos piliečių padaugėjo iki 88,8 proc., užsienio, daugiausia Rusijos, piliečių liko maždaug tiek pat – 9,1 proc., o asmenų be pilietybės sumažėjo net 7,2 proc., jų buvo tik 2,1 proc.“ (Kavaliauskas 1999: 59).

Tačiau, anot A. Kavaliausko, Visagino gyventojai „jaučiasi svetimi: ryšiai su buvusia gimtine jau nutrūkę, o su naująja šalimi – dar neatsiradę (nepakankamai susiformavę)“ (Kavaliauskas 2002: 130). Mano empirinė medžiaga iš dalies patvirtintų šį autoriaus teiginį. Todėl, matyt, nenuostabu, kad pateikėjai dažnai tam tikrą išsigelbėjimą iš sunkios situacijos po IAE uždarymo siedavo su galimybėmis tose šalyse, iš kurių jie buvo atvykę, kur gyveno jų artimieji. Pavyzdžiui, pateikėjų dažnai minėtas būdas išvengti ekonominių sunkumų ir bedarbystės po IAE uždarymo – grįžti atgal į gimtinę tikintis, jog artimi giminės ar draugai padės iš naujo pradėti gyvenimą:

„Minske yra butas, giminės. Ten pažįstami, draugai. Ten tėvynė. Sesers vyras Minske turi firmą, kurioje dirba 30 žmonių, – neįau ir man neatsiras darbo? Aš moku ir baltarusių, ir rusų kalbą, tad čia problemų nebus. Jėgainės uždarymas mano šeimai būtų nemalonumas, bet ne tragedija“ (43 m., IAE darbuotojas).

Taigi dalis pateikėjų puoselėjo viltį, jog, susiklosčius sunkiai situacijai, naują gyvenimą su draugų ir giminių pagalba būtų galima pradėti buvusiose Sovietų Sąjungos respublikose (Rusijoje, Ukrainoje, Baltarusijoje), kurias dau-

gelis priklausomai nuo etninės priklausomybės vadino savo tėvyne. Tačiau dauguma pateikėjų labai skeptiškai kalbėjo apie galimybę visam laikui grįžti į gimtinę ir sulaukti artimųjų paramos bei šilto sutikimo, teigė, jog jų ten niekas nebelaukia, jog ten gyvenantys žmonės, lygindami savo ir čionykščių gyvenimo sąlygas, neižvelgia jokių svarbių pastarųjų grįžimo priežasčių. Tai tik patvirtina socialinės antropologės Hilary Pilkington Rusijoje atliktas tyrimas apie rusų tautybės žmonių grįžimą/atvykimą į Rusiją iš buvusių Sovietų Sąjungos respublikų. Pasak autorės, atvykę/sugrįžę rusai vietinių žmonių, taip pat rusų, buvo traktuojami kaip svetimi, imigrantai, ne savi, jų rusiškumas buvo neigiamas, kartu paneigiamas ir sugrįžimo namo, į gimtinę jausmas (Pilkington 1998: 163–183).

Kita vertus, nenorėčiau, kad susidarytų klaidingas išpūdis, jog kone visi miesto gyventojai, susiklosčius nepalankioms ekonominėms aplinkybėms, linkę palikti Lietuvą. Be abejo, reikėtų išsamesnių tyrimų, tačiau jau dabar galėčiau paminėti, jog, pavyzdžiui, savo verslą pradėję ir jį sėkmingai Lietuvoje ir kitose šalyse vystantys visaginiečiai, daugiau socialinių ryšių kitose Lietuvos vietovėse turintys žmonės, taip pat tie, kurie nesieja visų savo ateities galimybių tik su IAE funkcionavimu, dažniausiai savo ir savo vaikų ateitį siedavo su gyvenimu Lietuvoje. Nemaža IAE dirbančių pateikėjų tikėjosi, jog ir sustabdžius jėgainę dar ilgus metus reikės ją prižiūrinių specialistų paslaugų, o tai leistų jiems ir jų šeimoms išvengti socialinių bei ekonominių sunkumų ir likti Lietuvoje. Be to, pateikėjai dažnai minėdavo, jog miestas jau patyrė keletą tokių „išvykimo bangų“, tačiau po kelerių metų daugelis jų sugrįždavo į Visaginą. R. Baubino teigimu, 1999 m. sociologiniais tyrimais nustatyta, kad „uždarant AE Visagine pasiliktų 48% jo gyventojų; 21% teigė persikelsią į kitą Lietuvos miestą ar rajoną; net 26% ketintų emigruoti (1996 m. tokių buvo 18%)“ (Baubinas 2000: 39–40).

Kalbant apie apsaugojimo nuo nesaugios ateities būdus, kai kurios jaunos vienišos moterys minėjo galimybę ištekėti už vyro ar vaikinio iš Vakarų Europos ar kitos pasiturinčios šalies kaip būdą pabėgti nuo sunkios dabarties ir užsitikrinti ateitį. Kartais man buvo teigiama, jog Rytų Europos moterys yra labai moteriškos, gražios, švelnios, darbščios, tad vakariečiai vyrai čia galėtų atrasti sau tokią gyvenimo draugę, kokią sunku atrasti feminizmo „sugadintoje“ Vakarų Europoje. Šiuo atveju lytis taip pat tampa labai svarbi siekiant užsitikrinti ateities saugumą.

Taigi ateitis, jos vizija yra svarbi ir daro įtaką daugeliui miesto žmonių kasdieninio gyvenimo aspektų. Ateitis, šių žmonių nuomone, yra ne labai tolimas perspektyvos taškas, bet momentas, kai bus prarastas pragyvenimo šaltinis. Pragyvenimo šaltinio praradimas dažniausiai siejamas su jėgainės uždarymu, ir tam tikri šiandienos kasdieninio gyvenimo aspektai yra modeliuojami atsižvelgiant į ateities iššūkius.

Kas atsakingas?

Dauguma pateikėjų vertino sprendimą uždaryti IAE tik kaip politinį sprendimą, ekonomiškai nenaudingą Lietuvai, ką jau kalbėti apie Visaginą. IAE gaminama energija buvo traktuojama kaip pigiausia ir todėl geriausia tokiai šaliai kaip Lietuva. Labai dažnai man buvo užduodami tokie retoriniai klausimai: ar valdžia galvoja apie žmones ir šalį? ar valdžia apskaičiavo visą ekonominę IAE uždarymo žalą? kodėl Švedija nori uždaryti mūsų IAE? ir panašiai.

Lietuvos vyriausybė, valdžios atstovai dažnai buvo kaltinami, kad neparengia protingų ir gerai koordinuotų programų pagelbėti Visagino miesto gyventojams uždarius IAE ir tūkstančiams žmonių likus be darbo:

„Toks jausmas, kad nėra veiksmų koordinacijos. <...> Tam, kas planuojama įvykdyti Visagine, uždaryti jėgainę ir išspręsti tokio didelio žmonių skaičiaus problemas, iš tiesų reikia pasakyti, labai rimtas reikšmės. Labai tiksliai suplanuotas ir iširtas. Turi būti etapai, kiekvieną etapą turi kažkas kontroliuoti. <...> Bet nieko nėra. Aiškaus paveikslo – kas už ką atsako, kada kas, tikslūs terminai, iš kur pinigai... Bendras paveikslas nupaišytas, o toje konstrukcijoje nėra tikslumo. Jei konstrukcija netvirta, jinai subyra“ (45 m., ukrainietė).

Protinga valstybės politika, tikslinga Lietuvos vyriausybės pagalba ir Visagino miesto problemų supratimas, Vakarų šalių finansinė parama dažnai buvo interpretuojami kaip vienintelė reali išeitis miesto gyventojams. Mano nuomone tai, jog miesto ateitis dažniausiai buvo siejama su vyriausybės, valdžios, valdininkų ir kitų sprendimais, o ne su vietinių žmonių iniciatyvumu ir veikla, rodo savotišką vietinių žmonių aktyvumo, iniciatyvos nuvertinimą, netikėjimą, jog jie gali pasiekti tam tikrų realių rezultatų. Manau, jog tai rodo specifinį santykį su *valdžia*, savotišką valdžios mistifikavimą, tikėjimą, jog valdžios vyrai ir moterys turi ypatingų galių keisti situaciją, ir tikėjimą, jog vietiniai žmonės ir jų ateitis yra beveik absoliučiai priklausomi nuo „žmonių, turinčių galios“. Mokslininkai tokį santykį su valdžia neretai apibūdina kaip sovietmečiu suformuotą mąstymo būdą, tikėjimą, jog valdžia turi globoti, rūpintis ir t. t. (žr., pvz., Grigas 1996: 158). Apie panašius santykio su valdžia posovietinėje erdvėje (Rusijoje) atvejus kalba ir socialinė antropologė Caroline Humphrey:

„Labai paprastas dalykas, kurį aš noriu čia pabrėžti, yra tas, kad daug žmonių sieja tvarką ne su savimi, bet ieško jos sau, t. y. tikėdamiesi jos iš valdžių (vlasti), esančių virš, ir todėl jei vietinė politika neužtikrina tvarkos, jie jos ieško aukštesniuose valdžios sluoksniuose, kulminacijoje simboliškai materializuodami pačią aukščiausią valdžią“ (Humphrey 1997: 78).

Aišku, žmonės gyvena ne beorėje erdvėje, o socialiniame, politiniame kontekste, tad jokių būdu negalima nuvertinti tikslingos valstybės politikos

sprendžiant problemas. Tačiau nors geros ateities perspektyvos dažniausiai pateikėjų buvo siejamos su protingais valdžios sprendimais, Lietuvos valdžia, valdininkai (išskyrus kai kuriuos asmenis) dažnai buvo interpretuojami kaip nepatikimi ir ne tik nesidomintys vietinių žmonių problemomis, bet kartais dar daugiau – sąmoningai sunkinantys situaciją:

„O iš kitos pusės. Vat dabar aptariama nauja savivaldybių biudžeto formavimo tvarka. Na ir kaip jums patinka? Valstybė nutarė – spėsime jūsų socialines problemas ir priima sprendimą – Visaginas netenka 34 procentų miesto biudžeto. 34 procentų! Na ir kaip jūs glite tai pavadinti? Kaip galima tikėti? Na kaip galima tikėti? Nuomonė tokia, kad išvis nori Visaginą paversti žalia pievele, buldozeriu pervaziuoti, viską išlyginti, o jūs kur norite, ten ir dėkitės“ (per 40 metų moteris, kalbinta 2001 m.).

Šiuo atveju centrinės valdžios atstovų vykdoma politika traktuojama kaip dviguba, manipuliuojanti žmonėmis. Pateikėjos teigimu, politikai žada viena, o realybėje daro visai ką kita, tad jais pasitikėti negalima. Be abejo, nepasitikėjimas valdžia, ko gero, būdingas ne tik Visaginui, bet ir didelei daliai Lietuvos visuomenės.

Kai kurių pateikėjų nuomone, praeitis daro tiesioginę įtaką šiandien daromiems sprendimams. Pavyzdžiui, sprendimas uždaryti jėgainę vienos pateikėjos buvo interpretuotas kaip savotiškas lietuvių kerštas rusakalbiams už sovietmečiu patirtas skriaudas:

„Jei kalbėti atvirai, tai išeitų, kad čia jau viskas suplanuota. Galbūt tai nemalonu, tačiau man atrodo, kad dabar jau viskas priklauso nuo vyriausybės, todėl kad, todėl kad rusakalbiai nemėgstami. Man atrodo, tokie santykiai todėl, kad, matyt, susiję su sovietiniais laikais, todėl, kad žmonės matė daug ko negero, tad visas šitas negatyvumas susikaupė ir dabar atsiliepia politikai“ (per 30 m. moteris, rusų tautybės).

Buvo ir tokių vertinimų, esą Lietuvos vyriausybė nevisiškai savarankiška ir priima tam tikrus sprendimus Vakarų Europos valstybių ir Europos Sąjungos verčiama. IAE uždarymas dažnai buvo pateikiamas kaip tokio, iš dalies prievartinio politinio sprendimo pavyzdys.

Taigi vietiniai Visagino gyventojai daugumos pateikėjų buvo vertinami kaip neturintys pakankamai įtakos ir galių ką nors pakeisti. Lietuvos vyriausybė, politikai Vilniuje – kaip turintys pakankamai galių formuoti žmonių ir miesto ateitį, tačiau, didelės dalies pateikėjų nuomone, vargu ar jiems rūpi vietos žmonių ateitis. Antra vertus, Lietuvos vyriausybė vertinama kaip nepakankamai savarankiška, Vakarų Europos šalių ir Europos Sąjungos verčiama daryti tam tikrus sprendimus. Taigi patys galingiausi, daugelio pateikėjų akimis, yra patys tolimiausi (Vakarų Europos šalys, Europos Sąjunga), o patys bejėgiškiausi – vietiniai žmonės, Visagino gyventojai. Lietuvos vyriausybė dažnai buvo įsivaizduojama kaip balansuojanti tarp šių dviejų pusių.

Tačiau dalis pateikėjų labai pabrėžė vietinių žmonių, visaginiečių veiklos ir aktyvumo svarbą miesto ateičiai:

„Man kaip tame juoke – dvi išeitys: viena reali, kita – nereali. Pirmoji, kad visi pradės patys dirbti – tai reali, o antroji – kad atskris ateiviai iš kitų planetų – nereali. Vat pas mus Visagino gyventojai labiau tiki ateiviais“ (vyras, rusų tautybės, verslininkas).

Pateikėjo verslininko nuomone, vietiniai žmonės turi pradėti galvoti apie ateitį ne kažkur kitur, o būtent čia, Visagine, keisti savo mąstymą apie ateitį ir kasdienį gyvenimą.

Vis dėlto nors didelė dalis pateikėjų netikėjo „paprastų“ žmonių aktyvumo rezultatais (matyt, tai būdinga ne tik Visagino gyventojams), būtina paminėti, jog Visaginas yra miestas su keliasdešimt aktyvių nevyriausybinų organizacijų, siekiančių padėti spręsti ekonomines, socialines, kultūrines visaginiečių problemas. Šios nevyriausybines organizacijos įkūrė Koordinacinę nevyriausybinių organizacijų tarybą. Ji aktyviai dalyvauja rengiant miesto ateities projektus. Tai miestas, turintis išsilavinusį ir politiškai aktyvų elitą, kuriam rūpi Visagino ateitis ir kuris stebi miestą ir IAE liečiančius politinius sprendimus, stengiasi išreikšti savo nuomonę apie juos. Detalesnė skirtingų Visagino nevyriausybinių organizacijų veiklos analizė būtų nepaprastai įdomi, tačiau tai būtų jau kita, platesnė studija, reikalaujanti papildomų tyrimų.

Apibendrinančios pastabos

Antropologinių lauko tyrimų Visagine medžiaga leistų dar sykį patvirtinti, jog daugelis čia gyvenančių žmonių neremia IAE darbo sustabdymo planų. Kasdieninis gyvenimas šalia IAE dažniausiai pateikėjų buvo apibūdinamas kaip visiškai nepavojingas, kaip nekenksmingas sveikatai. Tačiau tam tikras psichologinis diskomfortas dėl gyvenimo elektrinės pašonėje, dėl jos įtakos žmonių sveikatai buvo jaučiamas kelių pateikėjų žodžiuose. Darbas pačioje IAE ten dirbančiųjų pateikėjų buvo apibūdintas kaip darbas specifinėmis, kenksmingomis sąlygomis, tačiau modernios technologijos ir darbuotojų asmeninis atsakingumas buvo interpretuojami kaip patikimi rizikos saugikliai. Antra vertus, IAE uždarymas dažniausiai buvo siejamas su masine bedarbyste ir miesto mirtimi ar vegetavimu. Pensinio amžiaus pateikėjai IAE uždarymą siejo su dramatišku kainų išaugimu ir nepakeliamu jų ekonominės padėties nuosmukiu.

Tad galima būtų teigti, jog, daugumos pateikėjų nuomone, bedarbystės grėsmė, ekonominės ir socialinės problemos yra tikrasis ar tikresnis pavojus, tuo tarpu ekologinės katastrofos pavojus, grėsmė sveikatai dėl darbo IAE ar gyvenimo šalimais yra neįmanomi ar mažai tikėtini, jie yra neigiami arba

menkinami (žr. t. p., pvz., Čiužas ir kt. 1997). Man nepavyko užčiuopti esminių požiūrių skirtumų dėl amžiaus¹¹, tautybės¹², lyties. Besiartinanti masinės bedarbystės grėsmė vienaip ar kitaip veikė daugelio pateikėjų šiandienos kasdieninį gyvenimą, ateities planavimą, vadinasi, bedarbystės pavojus daugelio Visagino gyventojų yra suvokiamas kaip labai realus ir netolimas. Būtina pabrėžti, jog pateikėjų, sugebėjusių pradėti ir sėkmingai vystyti nuo IAE nepriklausomą verslą, turinčių glaudesnių socialinių ryšių su kitomis Lietuvos vietovėmis, požiūris į miesto ir jo gyventojų perspektyvas yra nepalyginti optimistiškesnis. Be abejo, tai daro įtaką ir jų kasdieniniam gyvenimui, ateities planavimui. Detalesnė skirtingų miesto socialinių grupių atsako į gresiančius socialinius ir ekonominius sunkumus analizė būtų nepaprastai įdomi, tačiau tai būtų jau kita, platesnė studija, reikalaujanti papildomų tyrimų.

Mokslininkai šiuolaikinės visuomenės vėlyvojoje modernybėje apibūdina kaip refleksyvias, ekologiškai sąmoningas ir nepasitikinčias modernaus mokslo ir technologijų galimybėmis reguliuoti globalias ekologines rizikas ir katastrofas (žr., pvz., Beck 1993; Giddens 2000; Rinkevičius 2002). Ar galime panašiai apibūdinti Visagino mieste dominuojančias nuostatas? Pateikėjų pasitikėjimas technologinėmis inovacijomis, moderniu mokslu, IAE darbuotojais, teikiamos informacijos dėl radiacijos lygio nekvestionavimas lyg ir leistų kalbėti apie kitokio tipo pasaulėžiūrą. Kartu rūpestis dėl kasdieninės duonos, bedarbystės baimė ir nenoras uždaryti IAE lyg ir demonstruotų Ulrich Beck siūlomus ekonominės gerovės paskirstymu susirūpinusios *nepriteklaus visuomenės* (scarcity society) bruožus. Tačiau, mano nuomone, kartais vienoikių ar kitokių nuostatų priežastys slypi daug giliau ir yra daug sudėtingesnės ir nebūtinai priklauso tik nuo ekonominės situacijos. Tad visų pirma reiktų atsakyti į klausimus, kodėl daugumai pateikėjų yra toks svarbus IAE funkcionavimas, kodėl savo likimus jie besąlygiškai sieja su šia institucija? Kodėl pateikėjai pasitiki technologijomis, mokslu ir IAE darbuotojais? Kodėl darbo praradimas atrodo tokia tragiška perspektyva gerai išsilavinusiems, turintiems specifinių žinių ir patirties žmonėms?

Mano nuomone, glaudus ryšys tarp Visagino miesto istorijos ir gyventojų biografijų, Visagino miesto, kaip gyvenamosios vietos, svarba gyventojų identitetams yra svarbūs ir daro įtaką nuomonei apie IAE. Miestas buvo pastatytas vyresniųjų miesto gyventojų rankomis, dauguma tos kartos mano

¹¹ Kaip jau buvo minėta, dauguma pateikėjų yra vyresni nei 30 m. amžiaus, t. y. užaugę ir subrendę sovietmečiu.

¹² Tiesa, vienas iš dviejų pateikėjų, pasisakiusių už skubų atominės uždarymą, buvo lietuvių tautybės, tuo tarpu lietuvių tautybės žmonių buvo apklausta procentiškai daug mažiau nei rusakalbių. Vis dėlto neturėdama papildomų duomenų nedrįščiau daryti platesnių išvadų apie tautinės ar etninės priklausomybės įtaką gyventojų nuostatoms.

pateikėjų idealizavo šį savo gyvenimo etapą, prisiminė jį kaip geriausius savo jaunystės metus, kaip socialiai ir ekonomiškai labai naudingą šaliai (buvusiai Sovietų Sąjungai) periodą, tam tikra prasme kaip heroišką gyvenimo etapą. Pateikėjai man dažnai pasakodavo istorijas apie didžius miesto ir IAE statybos darbus, istorijas apie tai, kaip necivilizuota gamta buvo paversta modernia, civilizuota vieta žmonių darbu. Šios istorijos pasakojamos ir vietinių švenčių bei mitingų metu, perduodamos senesniosios kartos jaunesniajai, kuriams miesto istorijai skirti eilėraščiai, rašomi atsiminimai. Taigi vietinių gyventojų biografijos ir miesto istorija yra glaudžiai susiję (žr. Vossyliūtė 1998; žmonių atsiminimai ir jų analizė publikuota: Kavaliauskas 2003). Visagino miestas traktuojamas kaip savotiškas IAE priedėlis, gyvybiškai susijęs su jėgainės funkcionavimu. Todėl natūralu, jog IAE uždarymas dažniausiai apibūdinamas ir kaip miesto mirties ir masinės bedarbystės priežastis. Antropologė Katherine Newman teigia, jog:

„santykis tarp bendruomenės ir jos industrijos yra daug gilesnis nei algos čekiai ir metiniai mokesčiai. Gamykla gali tapti moraliniu pagrindu, institucija, sutvirtinančia specifinį miesto pobūdį, jungiančia kelių kartų gyvenimus. Kai toks esminis bendruomenės savęs supratimo pagrindas išnyksta, pasekmės yra daug sunkesnės nei tik ekonomika – tai sujaukia lojalumą, stabilumą, ir tradiciją“ (Newman 1988: 175).

Analizuodama su Singer fabriko Elizabeth mieste, JAV, uždarymu susijusius sociokultūrinius procesus, autorė teigia, jog gamyklos uždarymas sukėlė ne tik bedarbystę, bet ir vietinių gyventojų identiteto krizę, nes „jau beveik šimtmetį Singer buvo Elizabeth ir Elizabeth buvo Singer“ (Newman 1988: 179). Tad ir mes galime teigti, jog jau beveik tris dešimtmečius Visaginas buvo IAE ir IAE buvo Visaginas.

Mano nuomone, kita svarbi priežastis, veikianti didelės dalies pateikėjų požiūrį į IAE uždarymą ir riziką yra ne tik pasitikėjimas IAE administracija ir darbuotojais, bet ir nepasitikėjimas Lietuvos vyriausybei, kitų valdžios atstovų ir Vakarų Europos šalių duotais pažadais padėti miesto gyventojams spręsti socialines ir ekonomines problemas, kilsiančias uždarius jėgainę. Visų pirma dauguma pateikėjų viltis kaip nors pakeisti situaciją, užsitikrinti ekonomiškai stabilų rytojų siejo ne su asmenine iniciatyva, savo veikla, o su Lietuvos valdžios atstovų sprendimais, su tikslingomis, gerai apgalvotomis investicijomis. Pateikėjų teigimu, IAE uždarymas sukeltų masinę bedarbystę mieste, o tai dažniausiai buvo interpretuojama ne kaip asmeninė kaltė (pavyzdžiui, iniciatyvos trūkumas, tam tikrų žinių trūkumas (pavyzdžiui, lietuvių kalbos nemokėjimas, kita), bet kaip *kitų* (vyriausybės, valdžios) atsakomybė. Tačiau, kaip minėta, Lietuvos valdžios atstovai dažniausiai buvo apibūdinami kaip neturintys tikrų, gerai suplanuotų, tikslingų planų, kaip padėti vietiniams žmonėms, susidursiantiems su masine bedarbyste, su socialinėmis ir ekonominėmis problemomis uždarius IAE. Be to,

Lietuvos vyriausybė neretai buvo apibūdinama kaip nevisiškai savarankiška, kaip priklausanti nuo Vakarų Europos šalių, Europos Sąjungos norų, o pastarosios – kaip tikslingai siekiančios ekonominės naudos sau. Be abejo, nepasitikėjimas valdžia, ko gero, būdingas ne tik Visaginui, bet ir didelei daliai Lietuvos visuomenės.

Priešingai nepasitikėjimui Lietuvos valdžios atstovais, politikais, interviu medžiaga rodo didelį pasitikėjimą IAE darbuotojais kaip specialistais. Įdomu, jog dažnai asmeninis ryšys su kažkuo, dirbančiu IAE, buvo argumentas norint įrodyti IAE saugumą ir patikimumą. Dėl to žmonės, dirbantys IAE, tampa ne anoniminiais, matomi kaip *mes*, kaip *dalis mūsų*. Tad natūralu, jog vietiniai žmonės tiki ir pasitiki *savais*. M. Douglas, A. Wildawsky teigimu, *pasitikėjimas* ar *nepasitikėjimas* tam tikromis institucijomis vaidina labai svarbų vaidmenį įvardijant ar neigiant rizikas (Douglas ir Wildawsky 1983: 89). Lauko tyrimų Visaginė duomenys tik dar syki patvirtina šią išvagę. Manychiau, nereikia pamiršti, jog nemaža pateikėjų didžiuojasi tikslųjų mokslų išsilavinimu, o tai taip pat turėtų skatinti teigiamą požiūrį į modernias technologijas ir mokslą.

Tačiau yra akivaizdu, jog žmonių pažiūroms įtaką daro tai, jog IAE yra pagrindinė darbo vietas suteikianti institucija. L. Rinkevičiaus nuomone, būtent socialinis Visagino gyventojų artumas IAE atžvilgiu, tai, jog vietiniams žmonėms jėgainė yra socialinio ir ekonominio stabilumo garantija, formuoja jų rizikos sampratą (Rinkevicius 2000: 286–287). Autorės atlikti tyrimai Visaginė patvirtina, jog bedarbystės, išaugusių ekonominių ir socialinių sunkumų grėsmė buvo matoma kaip *tikras (realus)* (arba tikresnis, realesnis) *pavojus*, negu galimas IAE artumo pavojus sveikatai ar aplinkai. Ekologinės katastrofos, grėsmės sveikatai galimybės buvo neigiamos arba menkinamos. Daugelio pateikėjų teigimu, netikrumas dėl ateities, įtampa, trunkanti pastaruosius kelerius metus, sukėlė psichologines problemas, netikrumą dėl gyvenimo būdo ir ateities planų. Dėl gyvenamojo ploto kainų skirtumo, dėl valstybinės kalbos nemokėjimo, socialinių ryšių nebuvimo dauguma pateikėjų nematė jokių perspektyvų išsivaduoti iš šio užburto rato ir susirasti darbą, apsigyventi kituose Lietuvos miestuose. IAE funkcionavimas, daugumos pateikėjų nuomone, yra tai, kas leistų jiems tęsti įprastą gyvenimą. Pat Caplan, analizuodamas žmonių reakciją į kempinligės protrūkį Britanijoje, teigia, jog:

„būtis kai kada lemia sąmonę. Rizika valgyti jautieną atrodo labai skirtinga kaimo gyventojui Pembrokeshire, kur gyvenimo būdas yra pavojuje, nei kad vidurinės klasės šeimai Londone, kuriems galbūt argumentas, jog sąmonė lemia būti, tinkamesnis. Pirmiesiems jautienos gamyba ir vartojimas yra ne tik pragyvenimo šaltinis, bet ir gyvenimo būdas, vienintelis, kurį jie išmano“ (Caplan 2000: 199).

Manau, kad Visagine yra susiklosčiusi tokia situacija, kai kartu su IAE uždarymu pavojuje atsiduria ne tik pragyvenimo šaltinis, bet ir tam tikras gyvenimo būdas, žinomas ir įprastas čia gyvenantiems žmonėms. Pateikėjų akimis, IAE uždarymu tarsi nuvertinamas, sumenkinamas jų asmeninių biografijų šiam miestui skirtas periodas, pati miesto istorija. IAE uždarymas sujaukia ne tik vietinių žmonių ekonominį ir socialinį stabilumą, bet ir kvestionuoja vertybines nuostatas. Pasitikėjimas ar nepasitikėjimas tam tikromis institucijomis taip pat labai svarbus įvardijant ar paneigiant tam tikrą riziką, pavojų. Tad, be bedarbystės, ekonominių ir socialinių sunkumų baimės, Visagino gyventojų požiūriui į IAE uždarymą turi įtakos visas kompleksas kitokių priežasčių.

Literatūra

- Adams John. 2001. *Rizika*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Atominė energetika ir aplinka. Mokslo programa*. 1993. Vilnius: „Programos „Atominė energetika ir aplinka“ tarybos leidinys.
- Bakke Wight E. 1969. *Citizens Without Work. A Study of the Effects of Unemployment upon the Workers' Social Relations and Practices*. Archon Books.
- Baubinas Ričardas. 2000. Visagino miesto praeitis, būklė ir perspektyvos, Beinorienė V. (sud. ir red.). *Pamoka. Sistema. Analizė. Straipsnių rinkinys*: 35–46. Visaginas: Visagino „Atgimimo“ gimnazija, Visagino miesto savivaldybė, Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, Geografijos institutas, Daugpilio pedagoginio universiteto Latgalos tyrimų institutas.
- Beck Ulrich. 1993. *Risk Society. Towards a New Modernity*. London, Newbury Park, New Delhi: Sage Publications.
- Caplan Pat. 2000. 'Eating British Beef with Confidence': A Consideration of Consumers' Responses to BSE in Britain, Caplan P. (ed.). *Risk Revisited*: 184–203. London: Pluto Press.
- Cavan Ruth Shonle, Ranck Katherine Howland. 1969. *The Family and the Depression. A Study of One Hundred Chicago Families*. New York: Books for Libraries Press.
- Čiužas Antanas, Kazlauskienė Vida, Kličius Antanas, Mikšys Algimantas Kazimieras, Morkūnas Zigmantas Viktoras, Vosiūnė Anelė. 1997. Sociologiniai tyrimai Ignalinos AE regione, *Lietuvos mokslas* 5(15): 199–212.
- Čiužas A. (sud. ir red.). 1998a. *Ignalinos AE: žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos*. Vilnius–Visaginas: Eugrimas.
- Čiužas Antanas. 1998b. Visuomenės požiūris į Ignalinos AE funkcionavimą, perspektyvas ir poveikį žmogui bei aplinkai, Čiužas A. (sud. ir red.). *Ignalinos AE: žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos*: 39–47. Vilnius–Visaginas: Eugrimas.

- Čiužas Antanas. 1998c. Sociologiniai tyrimai Ignalinos AE regione: etapai ir turinys, Čiužas A. (sud. ir red.). *Ignalinos AE: žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos*: 23–27. Vilnius–Visaginas: Eugrimas.
- Douglas Mary, Wildawsky Aaron. 1983. *Risk and Culture. An Essay on the Selection of Technological and Environmental Dangers*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Fryer David, McKenna Stephen. 1987. The Laying off of Hands – Unemployment and the Experience of Time, Fineman S. (ed.). *Unemployment. Personal and Social Consequences*: 47–73. London and New York: Tavistock Publications.
- Gallie Duncan, Marsh Catherine. 1994. The Experience of Unemployment, Duncan Gallie D., Marsh C., Vogler C. (eds.). *Social Change and the Experience of Unemployment*: 1–30. New York: Oxford University Press.
- Giddens Anthony. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas. Asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*. Vilnius: Pradai.
- Gineitienė Dalia, Jørgensen Erika, Klintman Mikael, Rinkevicius Leonardas. 1999. Public Risk Perceptions of Nuclear Power – The Case of Sweden and Lithuania, Linden A., Rinkevicius L. (eds.). 1999. *Social Processes and the Environment – Lithuania and Sweden*: 121–164. Lund: Lund University Press.
- Grigas Romualdas. 1996/7. Socialinių įtampų laukai, Grigas R. ir kt. (red.). *Paribio Lietuva. Sociologinė Paribio gyventojų integravimosi į Lietuvos valstybę apybraiža*: 146–177. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
- Hohnen Pernille. 2001. Gariūnų marginalizacija: turgaus kultūrinė antropologija, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 1(10): 63–83.
- Humphrey Caroline. 1996/7. Myth-Making, Narratives, and the Dispossessed in Russia, *Cambridge Anthropology* 19(2): 70–92.
- Kavaliauskas Algirdas. 1999. *Visaginas (1975–1999)*. Vilnius: Jandrija.
- Kavaliauskas Algirdas. 2002. Visagino miesto demografiniai pokyčiai ir kai kurios jų priežastys, Čiužas A. (sud. ir red.). *Rytų Lietuva: visuomenės ir socialinių grupių raiška bei sąveika*: 121–131. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
- Kavaliauskas Algirdas. 2003. *Visaginas. Istorijos fragmentai (1972–2002)*. Vilnius: Jandrija.
- Kazlauskienė Vida. 1998. Kalbos ir bendravimo problemos Visagine, Čiužas A. (sud. ir red.). *Ignalinos AE: žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos*: 174–189. Vilnius–Visaginas: Eugrimas.
- Newman Katherine S. 1988. *Falling from Grace. The Experience of Downward Mobility in the American Middle Class*. New York and London: The Free Press.

- Pilkington Hilary. 1998. *Migration, Displacement and Identity in Post-Soviet Russia*. London and New York: Routledge.
- Rinkevičius Leonardas. 2000. Public Risk Perceptions in a 'Double-Risk' Society: The Case of the Ignalina Nuclear Power Plant in Lithuania, *Innovation. The European Journal of Social Sciences* 13(3): 279–289.
- Rinkevičius Leonardas. 2002. Rizikos bei dvigubos rizikos visuomenės teorija ir jos taikymas sociologinei Lietuvos visuomenės raidos diagnostikai, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2: 108–115.
- Vosyliūtė Anelė. 1998. Visagino miesto vaizdiniai: realijos ir vizijos, Čiužas A. (sud. ir red.). *Ignalinos AE: žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos: 193–203*. Vilnius–Visaginas: Eugrimas.
- Wadel Cato. 1973. *Now, Whose Fault is That?* Newfoundland Social and Economic Studies: University of Toronto Press.

Between Risk and Security: Perception of Nuclear Power and Unemployment in Visaginas

Kristina Šliavaitė

Summary

This article focuses on the analysis of the attitudes of the people of the town of Visaginas towards the Ignalina nuclear power plant and social insecurity and unemployment. Due to the requirements of the European Union, which Lithuania is willing to join, the Lithuanian government is planning to close down the Ignalina Nuclear Power Plant (NPP) in the near future. The plant is the main source of employment for most of the town citizens, and these plans make the future of the town and its people insecure. At first glance, people working at the Ignalina NPP or/and living in the nearby settlement of plant workers and their families Visaginas, probably could be seen as facing two sets of risks – 'risk of unemployment and increase of socio-economic problems' and 'risk of damage to one's health due to work at the nuclear power plant or living near it, risk of ecological catastrophe'. Can we describe this situation as 'double risk'? This term was used by Leonardas Rinkevičius to refer to Lithuanian society and meaning – "first, the complex uncertainty related to the transition to the market economy and democratic governance; second, the increasing social anxiety about high-consequence risks, such as those associated with nuclear power,

and the inability of modern institutions to cope with such risks" (Rinkevicius 2000: 279; see also Gineitienė, Jörgensen, Klintman, Rinkevicius 1999; Rinkevicius 2002).

The author is interested in finding answers to the following questions: what do informants, Visaginas citizens, define as risky and why? What do they define as not risky or not so risky and why? How do they interpret, experience and resist this risk? Discussing these questions the author also refers to the theories of Mary Douglas, and Aaron Wildavsky, Ulrich Beck, Anthony Giddens, Leonardas Rinkevičius, to works of Lithuanian sociologists on risk perceptions, problems of unemployment (Čiužas 1998a, Baubinas 2000, Rinkevicius 2000, etc.).

In the 1970s by the decision of the government of the Soviet Union, a powerful nuclear power plant and town for plant workers were started to be built in Lithuania. People from distant corners of the Soviet Union came to the site of construction in what resulted in a multi-ethnic population. According to the informants, the building of the plant and the settlement for plant workers were started simultaneously. The modern town of Visaginas, with multistory houses, shops, hotel, kindergartens was built incorporating with lakes and woods. In Soviet times, it was named after the first secretary of the Central committee of the Lithuanian communist party, Antanas Sniečkus. After independence it was renamed Visaginas. The first reactor of the plant started producing power in 1983, the second, in 1987. Following the requirements of the EU, the first reactor must be decommissioned in 2005, the second, soon afterwards (Kavaliauskas 1999; Kavaliauskas 2003).

The article is based on data collected by the author during anthropological fieldwork conducted in Visaginas in 2000–2002. One of the sources is more than 40 in-depth unstructured or semi-structured interviews conducted with the citizens of Visaginas. The interviews were conducted with people of different ages (from 16 to 80 years), different ethnic background (Russians, the majority, Lithuanians, Ukrainians, Tartars, Byelorussians, Poles), different educational background, both men and women. The interviews were conducted with people working at the plant and people working in other sectors of the town (businessmen, teachers, housewives, a few municipality employees, NGO representatives, school pupils, unemployed people, etc.). The other source is empirical material gained by participant observation in the town's community: since 2000, the author, as a volunteer, has been working at one of the local NGO, participated at some private events organized by friends and acquaintances and at a number of public events (festivals, public meetings, etc.).

The research material leads to the conclusion that most of informants, citizens of Visaginas, do not support the closing down of the Ignalina NPP. This decision is usually viewed by the informants as just political step and

not useful for development of Lithuania's economy, to say nothing of the local people's situation. The ecological catastrophe seen at Chernobyl is deemed impossible here. Workers at the plant usually interpreted working conditions potentially harmful. However, responsible and intelligent behavior and modern technologies were seen as reliable guarantees of employees' safety. Everyday life near the Ignalina NPP was mostly seen as not risky and it was usually denied that it could cause any serious health problems. According to most of the informants, living in Visaginas, near the Ignalina NPP is much more safe than in the big cities of Lithuania or the world; the place is clean, surrounded by beautiful nature and the level of radioactivity is not higher than permissible. However, some kind of psychological discomfort caused by living near the Ignalina NPP could be felt in the words of some of the informants. On the other hand, the closing of the plant was usually interpreted by the informants as resulting in mass unemployment and possibly even the death of the town. However, it must be noted, that those informants who started and developed private business, independent from the plant, have more social relations in other parts of Lithuania, usually interpreted their own future and that of their families, as well as the future of the town in a more optimistic way. Nevertheless, the author argues, that in the eyes of most of the informants, the risk of unemployment and loss of social stability is the real (or more real) risk they are facing, while the ecological risks, risks to one's health are minimized or denied at all (see also for e. g. Čiužas et al 1997). What are the reasons that closing down of the plant and possible unemployment seem so tragic even for well-educated people, high level professionals?

The author argues that close interconnection of the town citizens' biographies and the town's history, the importance of the town for local people's identities is an important factor shaping people's attitudes. The town was built by the hands of the older generation of town citizens, and most of my older informants idealized this period of their lives and remembered it as socially and economically very useful for the country (the former Soviet Union): in a sense, a heroic period of their lives. Stories of great effort in building the town and constructing the plant in the middle of forests, stories of how uncivilized nature became a modern, civilized place due through the hard work of town builders are passed on by the older, still alive and active generation to the younger one and function as some kind of myth, uniting the community. The biographies of a large part of the town population and history of the town are closely interconnected (see also, for e. g. Kavaliauskas 2003). The town of Visaginas is usually seen as just a supplement to the Ignalina NPP, and, naturally, the closing of the plant is seen as equal to the death of the town and mass unemployment of the local population.

Another important factor, influencing the negative attitude of the people towards the decision to close down the plant is, on the one hand, their trust in plant administration and employees, and, on the other hand, mistrust in promises given by Lithuanian authorities and Western countries to help local people fight social and economical problems. Lithuanian government, politicians, and representatives of other authorities were usually described by the informants as not having any definite, well-developed plans of how to help local people facing social and economic problems after the plant is closed down. The central authorities were also often depicted as not much interested in the problems of local people. On the other hand, the Lithuanian government was often seen by the informants as dependent on the will of Western countries, and the latter, as looking for their own economic profit.

Against this mistrust, interviews demonstrate high trust in plant workers as specialists, and in plant administration. It is interesting that many informants refer to a personal relation with somebody working at the plant. This was often employed as an argument proving the reliability of information regarding levels of radiation and safety of the plant. Mary Douglas and Aaron Wildavsky argued that *confidence* and *trust* are very important factors shaping definitions of what is risky and what is not (Douglas and Wildavsky 1983: 89). Empirical material from Visaginas strongly supports this argument. Probably, we should also bear in mind that a large number of informants are proud of their exact sciences education and this should also influence a positive attitude towards the plant and trust in modern technologies and science.

However, the importance of the plant as the major employer and so a guarantee of social and economic stability does shape people's risk perception. This was also pointed out by L. Rinkevičius discussing findings of sociological quantitative research (Čiužas 1998a; Čiužas 1998b; Čiužas 1998c) conducted by the researchers of the Lithuanian Institute of Philosophy and Sociology (Rinkevicius 2000). As has been argued here, my informants emphasized the risk of job loss and the attendant socio-economic instability as real (or more real) risk in comparison with risk associated with threat to one's health or ecology due to closeness of the Ignalina NPP. According to the informants, living on the edge of unemployment for the past few years, has caused psychological problems, influenced life styles and future plans. Nevertheless, the author argues, that in Visaginas, we also have the situation where shutting down the plant, which is seen as death of the town itself, means negotiation of local people's identities as well; it is a threat to the way of life a few generations have been identifying with and this is no less serious than economic and social problems they will encounter when the plant is decommissioned.